

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ

Кафедра клінічної психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

Вплив психологічних факторів на задоволеність шлюбом в українських сім'ях з різним стажем сімейного життя

Виконала:

студентка 2-го курсу групи ПМ - 203
спеціальності 053 Психологія
освітньо-професійна програма Клінічна
психологія

Синенко Марина Василівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник:

к.психол.н., доц.
(наукова ступінь, вчене звання)

Кунцевська Анастасія Володимирівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Робота рекомендована до захисту
рішенням кафедри клінічної психології

Протокол № _____ від «_____» червня 2022р.

Зав. кафедри _____ д.психол.н.,с.н.с. Лисенко Ірина Павлівна
підпис (наукова ступінь, вчене звання ,прізвище, ім'я, по батькові)

Київ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАДОВОЛЕНОСТІ СТОСУНКАМИ В ПОДРУЖНІХ ПАРАХ.....	6
1.1. Психологічні особливості шлюбу: визначення поняття сім'ї та шлюбу, види сім'ї, функції сім'ї, етапи розвитку, криз.....	6
1.2 Теоретичні погляди на поняття задоволеністю шлюбом та чинники, що впливають на якість та задоволеність відносинами між партнерами.....	14
1.3. Психологічні чинники міжособистісних стосунків в подружніх парах.....	25
1.4. Емоційний інтелект як психологічний чинник впливу на задоволеність взаємовідносинами в шлюбі.....	29
Висновки до розділу 1	31
РОЗДІЛ ІІ. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ШЛЮБОМ З ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У ПОДРУЖЖЯ З РІЗНИМ СТАЖЕМ СІМЕЙНОГО ЖІТТЯ.....	35
2.1. Огляд існуючих методів дослідження емоційного інтелекту та задоволеності шлюбом.....	35
2.2. Програма та процедура дослідження	41
2.3 Аналіз надійності даних за обраними методиками.....	43
Висновки до розділу 2	44
РОЗДІЛ ІІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ШЛЮБОМ З ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У ПОДРУЖЖЯ З РІЗНИМ СТАЖЕМ СІМЕЙНОГО ЖІТТЯ.....	45
3.1 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	55
3.2. Практичні рекомендації.....	56

Висновки до розділу 3.....	57
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	60

Вступ

В Україні за статистичними даними у 2020 році у порівнянні з 2006 кількість зареєстрованих шлюбів знизилась з 355 тисяч до 119,1 тисячі, а кількість шлюбозлучних процесів зросла з 50% до 70% від кількості зареєстрованих шлюбів в ці роки.

Тенденція до посилення індивідуалізації, орієнтація на кар'єру призводять до трансформації сімейних відносин, установок та цінностей, у зв'язку з чим інститут сім'ї виявляє низку кризових моментів: зростає кількість молодих людей, які не бажають створювати сім'ю, збільшується кількість розлучень, зростає кількість неблагополучних сімей, дедалі більше пар віддають перевагу громадянському шлюбу, а цінність офіційного шлюбу знижується. Причиною цих тенденцій є загальна незадоволеність відносинами у парі.

Значна частина шлюбозлучних процесів пов'язана з неможливістю домовитися і почути один одного, відсутності інформаційної психологічної підготовки до створення сімейних взаємин, підтримки та супроводу подружжя на різних стадіях сімейного життя. Це призводить до порушенню взаємодії та взаєморозуміння між партнерами, збільшення конфліктів, погіршення психологічної атмосфери в сім'ї, знижує рівень задоволеності шлюбом та якістю життя в цілому, створює несприятливу атмосферу для розвитку дітей.

Проблема задоволеності шлюбом також обумовлена тим, що психологічний клімат сім'ї не є чимось незмінним, даним раз і назавжди. Його створюють члени кожної сім'ї, і від їх зусиль залежить, яким він буде, сприятливим чи несприятливим. Низька культура міжособистісного спілкування у сім'ї призводить до фрустрації значних потреб особистості в самооцінці, в емоційній розрядці та емоційному контакті, що знижує задоволеність сімейними відносинами та призводить до дестабілізації шлюбу

За останні роки в житті нашої країни сталися глобальні зміни у соціально-економічній, політичній та культурній сферах, що вплинуло на втрату моральних цінностей та норм поведінки, призвело до профанації таких традиційних цінностей, як шлюб і сім'я. Інститут сім'ї та його стабільність має глобальне

значення для забезпечення розвитку здорового суспільства. Адже сім'я являє собою головний осередок суспільства, який відіграє надзвичайну роль у його життєдіяльності. З кожним роком в українських сім'ях збільшується кількість кризових ситуацій, що можуть призвести до розпаду подружньої пари. Серед основних причин виникнення сімейних криз психологи виділяють незадоволеність подружніми стосунками. Зазвичай люди створюють сім'ю та вступають в шлюбні відносини з метою задоволення своїх психологічних, соціальних, побутових та фізіологічних потреб. Причому, потреби, які задовольняються в сім'ї, можуть бути реалізовані і поза нею, але тільки благополучна сім'я, створення якої, як правило, вимагає значних зусиль, може всі ці потреби об'єднати і задовольнити в комплексі. Саме тому задоволеність шлюбними відносинами виступає основоположним чинником, який визначає напрямки розвитку сім'ї. А дослідження рівня задоволеності подружніми стосунками має вирішальну роль у роботі психолога при наданні ефективної допомоги подружжю в подоланні конфліктних ситуацій та гармонізації сімейних стосунків.

В якості теоретико-методологічних підстав цієї теми виступають дослідження таких вчених, як: - теоретичні досліджень стосунків окремих індивідів всередині сімейної системи проводилися О.І. Бондарчук, В.Н. Дружинін, Г.В. Дворецька, Л. Б. Шнейдер та ін.; - визначення поняття «задоволеності шлюбом» розглянуто у працях таких вчених, як С. І Голод, О.А. Карабанова, В.В. Столін В.В. та ін.; - дослідження впливу психологічних факторів на рівень задоволеності шлюбними відносинами представлені у роботах Ю.Є. Альошина, Т.В. Андрєєва, А. Г. Лідері, Ф.А. Кован та ін. Не зважаючи на велику кількість досліджень, питання задоволеності шлюбними відносинами все ще не досліджено достатньо. Не було виявлено комплексного аналізу характеру взаємовідносин подружжя у різних сферах подружнього життя в залежності від задоволеності шлюбними стосунками

Об'єкт дослідження - задоволеність шлюбом як психологічний феномен

Предмет дослідження - взаємозв'язок задоволеності шлюбом та емоційного інтелекту у подружжя з різним стажем сімейного життя.

Мета дослідження – встановити вплив емоційного інтелекту на задоволеність шлюбом у подружжя в українських сім'ях з різним стажем сімейного життя.

Методи дослідження: для вирішення поставлених завдань дослідження були використані такі методики: емпіричні – тест емоційного інтелекту (ЕМІн) Д. Люсіна (2009);

тест-опитувач задоволеності шлюбом (ОУБ) В. В. Століна, Т. А. Романової,

Г. П. Бутенка (1984); математико-статистичні – методи описової

статистики; порівняльний аналіз за U-критерієм Манна-Уїтні;

кореляційний аналіз за Спірменом; двофакторний дисперсійний аналіз;

факторний аналіз.

Завдання дослідження:

- 1) виявити основні психологічних чинники міжособистісних стосунків, які впливають на якість подружніх відносин;
- 2) провести дослідження взаємозв'язку емоційного інтелекту людини та задоволеності шлюбом у подружжя зі стажем сімейного життя до 10 років та більше 10 років;
- 3) розробити практичні рекомендації щодо гармонізації взаємовідносин між подружжям

Практична значущість: результати дослідження допоможуть встановити вплив емоційного інтелекту на задоволеність шлюбом, та за допомогою отриманих результатів розробити рекомендації щодо розвитку емоційного інтелекту подружжя з метою подолання конфліктних ситуацій та гармонізації стосунків подружжя в сім'я з різним стажем сімейного життя.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАДОВОЛЕНОСТІ СТОСУНКАМИ В ПОДРУЖНІХ ПАРАХ

1.1. Психологічні особливості шлюбу: його визначення, функції, стадії, типи та кризи.

Подружні стосунки є основою створення повноцінної сім'ї, яка виступає як інститут соціалізації та покликана реалізовувати важливі завдання суспільства та своєчасно й адекватно задовольняти особисті потреби її членів.

Більшість дослідників зазначає, що поняття сім'ї та шлюбу нетотожні. Шлюб та сім'я виступають суспільними формами регулювання відносин людей, які проживають разом та здійснюють спільне господарство. Однак, у контексті сім'ї йдеться про родинні відносини, а в контексті шлюбу – про відносини людей, які не мають кровної спорідненості.

З юридичної точки зору шлюб виступає правовою основою сім'ї, яка регулює відносини між подружжям (узаконює статеві відносини партнерів), а також встановлює їх подружні права та обов'язки. З соціальної точки зору, шлюб є соціальним інститутом, який організує життєдіяльність особистості, ходить до її складу. Правила роботи цього соціального інституту опосередковані історичним та соціальним розвитком суспільства.

У психологічному аспекті, шлюб - це, перш за все, мала соціальна група, що поступово перетворюється на сім'ю, основою якої стає подружжя, що є особистісною взаємодією партнерів, регульоване цінностями та принципами, носіями яких вони є, і які заздалегідь визначають їх привілеї та обов'язки, а також прийняття партнерами по шлюбу подружніх соціальних ролей.

Аналіз сукупності численних визначень сім'ї призводить до висновку про те, що сім'я - це мала соціальна група, яка включає елементи подружніх відносин, дитячо-батьківських відносин та відносин родичів. Самі взаємини між членами сім'ї можуть бути засновані на кровній спорідненості, так і на некровному.

В свою черга, шлюбні відносини виступають основою сім'ї та її складової–першою «цеглиною».

Шлюбний союз виконує ряд важливих функцій, які, з одного боку, спрямовані на задоволення потреб суспільства, а з іншого – на задоволення потреб партнерів та членів сім'ї, яку вони створили.

Сім'я – це складна соціальна освіта, заснована на єдиній загальносімейній діяльності спільність людей, пов'язаних узами подружжя – батьківства – спорідненості, що здійснює відтворення населення та наступність сімейних поколінь.

Функції сім'ї:

- Соціально-статусна: надання кожному члену сім'ї певний статус (дочка, син, мати, батько, чоловік, дружина , і т.д.) для найбільш ефективною репрезентації себе у суспільстві та реалізації відповідних соціальних ролей (потреба індивіда); організація та збереження соціальної структури суспільства, яка забезпечує його стабілізацію та стійкість (потреба суспільства);
- Емоційна: отримання емоційної та психологічної підтримки від інших членів сім'ї, переживання почуття добробуту та любові (потреба індивіда); забезпечує емоційну стабілізацію членів суспільства (потреба суспільства);
- Дозвілля: спільне дозвілля членів сім'ї та створення умови для них , щоб провести частину часу в відповідно з особистим індивідуальними інтересами (індивідуальна потреба); забезпечення зайнятості у соціально-значущій, культурній та корисній діяльності, що сприяє емоційній стабілізації та духовному розвитку членів суспільства (потреба суспільства)
- Сексуальна: задоволення потреб у фізичній ласці та ніжності членів сім'ї, реалізація та підкріплення почуттів любові та пристрасті партнерів через сексуальні відносини (індивідуальна потреба); забезпечує контроль сексуальної поведінки членів суспільства (потреба суспільства)
- Репродуктивна – біологічне відтворення та збереження потомства, продовження роду

- Виховна – духовне відтворення населення. Сім'я формує особистість дитини, надає систематичний виховний вплив на кожного члена протягом усього життя
- Господарсько-побутова – підтримання фізичного стану сім'ї, догляд за літніми людьми
- Економічно-матеріальна – підтримка одними членами сім'ї інших: неповнолітніх, людей похилого віку, непрацевдатних
- Організація дозвілля – підтримка сім'ї як цілісної системи; зміст та форми проведення дозвілля залежать від рівня культури, національних традицій, індивідуальних схильностей та інтересів, віку членів сім'ї, її доходів
- Соціальний контроль – відповідальність членів сім'ї за поведінку її членів у суспільстві, їхню діяльність; орієнтуючу основу становлять цінності та елементи культури, визнані у всьому суспільстві або в соціальній групі

Для психології найбільший інтерес має емоційна функція подружнього союзу. Вона включає вербальні та невербальні прояви ласки та уваги щодо партнерів і дає змогу надавати один одному взаємну підтримку і допомогу в прояві та самореалізація. Ця функція є один з основних критеріїв для оцінки добробуту подружнього союзу і є важливим інструментом у регулюванні партнерських відносин

Існування кожної окремої сім'ї і шлюбу передбачає безліч подій, що змінюють один одного, де люди народжуються, зростають, працюють, одружуються, стають батьками, старіють та вмирають. Тому кожен шлюбний союз і сім'я проходять ряд етапів у своєму розвитку. Етапи та цикл розвитку шлюбу та сім'ї вивчали Ю.Є. Альошина, Т.В. Андрєєва; Л.Я. Гозман, О.А. Карабанова, Т.В. Кузьменко. Виходячи з аналізу загальноприйнятих класифікацій стажу шлюбу та сім'ї можна виділити наступні етапи:

- 1) зовсім молоді шлюби (від 1 до 3 років);
- 2) молоді шлюби (4-8 років);
- 3) середні шлюби (9-15 років);
- 4) дорослі шлюби (16 років і більше).

Шлюбний союз починається з моменту вступу партнерів у шлюб та

спільного проживання подружжя.

Перші роки шлюбу ускладнені процесом початкового входження у світ один одного, розподілом обов'язків та праці в сім'ї, вирішенням фінансово-житлових та побутових проблем, зануренням у життя дружини і чоловіка, деформуванням особистості в процесі притирання один до одного, загальним змушнінням і дорослішанням, набуттям індивідуального та колективного досвіду. Якщо подружжя так і не змогли домовитися з цих питань, то шлюб розпадається, навіть за наявності маленької дитини. У свою чергу, нормативна криза дорослості дозволяє дуже гостро відчувати розрив, що накопичився з роками, в особистісному розвитку між подружжям, що призводить до закономірного бажання змінити партнера по шлюбному союзу, тому що збільшується напруга індивідуальних потреб, пов'язаних із почуттям єдності, взаєморозуміння, особистої гідності та гордості. Трапляється, що одному з подружжя стає соромно за спосіб життя і мислення іншого, і, відповідно, соромно за те, що він виступає в очах суспільства його партнером. В результаті цього, розвивається почуття незадоволеності шлюбом і бажання вступити в шлюбні відносини з іншою людиною, що більш відповідає її вимогам

Початковим етапом розвитку подружнього союзу вважається перші два роки спільного життя. Процес становлення подружньої пари триває трохи довше і включає такі етапи, як: адаптація (до 3 років), трансформація (4 - 5 років) і стабілізація (з 6-7 років) подружніх відносин.

Саме ці етапи привертають увагу дослідники і найчастіше.

Стадія адаптації передбачає встановлення та прийняття правил спільного подружнього життя з боку обох партнерів, а також освоєння соціальних ролей чоловіка та дружини. Етап трансформації включає трансформацію відносин подружжя, де поступово позиція «я», трансформується на позицію «ми». Від успішності проходження цього етапу залежить подальший розвиток шлюбу та його стабілізація. Етап стабілізації визначає майбутню стійкість подружніх відносин, на ньому відбувається зниження кількості та глибини конфліктів між партнерами, взаємне ухвалення психологічних особливостей партнерів.

Подружні стосунки постійно розвиваються та змінюються. Іноді у відносинах подружжя можуть виникнути деякі «непередбачувані» зміни, проте існує низка закономірних, «нормативних» змін, типових для розвитку шлюбу в часі. На зміну романтичного кохання в період залицяння та молодості приходять реалістичне розуміння шлюбу. Часто справа доходить до конфронтації ідеалістичних уявлень про шлюб та партнера з реальними «дрібницями» повсякденного побуту. Після народження дітей з'являються нові радощі та турботи.

Окремі стадії розвитку подружніх відносин відповідають періодам виховання дітей, їх відокремлення від батьків та можливого відходу з дому. Найбільш відома система «стадій», де, як основна ознака їх розмежування, використовується наявність або відсутність дітей у сім'ї та їх вік. При аналізі стадії розвитку подружніх відносин виділяють: молоде подружжя, подружжя середнього віку, подружжя зрілого віку та подружжя похилого віку.

У зв'язку з тим, що в сучасному суспільстві в подружніх відносинах реалізуються далеко не всі вище описані функції та стадії життєвого циклу шлюбу, виділилися різні типи шлюбів:

- незареєстроване спільне проживання партнерів (співжиття);
- повторне вступу в шлюб (подальший шлюб після першого розлучення);
- бездітний шлюб (свідома відмова від закладу дітей);
- гостьовий шлюб (подружжя проживає на окремій території і не веде спільне господарство);
- інтимна дружба (інтимні відносини партнерів не супроводжуються іншими функціями шлюбно-сімейних відносин);
- відкритий шлюб (допускається інтимне життя з іншими партнерами крім чоловіка);
- гомосексуальний шлюб (гомосексуальні пари).

Характер взаємин подружніх пар визначає тип, створеної подружжям сім'ї. Сім'ї поділяють на традиційні (патріархальні) та сучасні (детоцентричні та подружні). У суспільстві представлені обидва ці типу сімей. Патріархальний тип сім'ї

вважається найбільш усталеним і заснований на такому подружньому союзі, де дружина залежить від чоловіка, а діти від батьків. Такий тип подружньої пари передбачає нерівність чоловіка та жінки та ієрархію членів сім'ї. Сприятливий сценарій розвитку такої сім'ї можливий у тому випадку, коли патріархальність полягає у турботі та відповідальності, а чоловік та дружина повністю поділяють принципи побудови такого подружнього союзу, та згодні на свої подружні ролі. Надалі діти, виховуючись у такому укладі, найчастіше переносять таку форму побудови подружніх та дитячо-батьківських відносин вже у свої сім'ї.

Сучасна сім'я характеризується рівноправним шлюбом. Рівноправний шлюб передбачає свободу партнерів у виборі моделей поведінки при реалізації себе у ролі чоловіка та дружини. Між подружжям існує негласна домовленість про можливість особистісного зростання в тому виправленні, яке вони собі обрали. При цьому, відносинам подружжя характерні вільне вираження почуттів і думок, терпимість один до одного, довіра, рівноправність в обов'язках і правах, задоволення потреб рівною мірою всіх членів сім'ї, повага до особистого життя партнера (дозвілля, друзі, родичі, робота, стиль одягу і т.п.), гнучкість рольового поведінки, підтримання особистої гідності одне одного. У той же час, в такому типі шлюбів відсутні скандали, каральне спілкування (нав'язування почуття провини та сорому) за допомогою демонстрації образи, жорстоке звернення, прагнення до підпорядкування та домінування.

Кризова ситуація в сім'ї може виникнути і без впливу будь-яких зовнішніх факторів, що зумовлюють побутове та економічне становище подружжя, без втручання батьків, зради або якихось патологічних рис особистості одного в подружжя. Присутність цих факторів прискорює створення кризової ситуації та посилює її. Наростає почуття незадоволеності, виявляються розбіжності у поглядах, виникає мовчазний протест, сварки, відчуття ошуканості та відчуження.

Існує два основних критичних періоди у розвитку подружніх відносин:

Перший настає між третім і сьомим роками подружнього життя і триває у разі близько року. Його виникненні сприяють такі фактори:

- Зникнення романтичних настроїв, активні неприйняття контрасту у поведінці партнера під час закоханості та повсякденному сімейному побуті.
- Зростання числа ситуацій, яких подружжя виявляє різні погляди на певні речі і не можуть дійти згоди.
- Частіші прояви негативних емоцій, зростання емоцій у відносинах між партнерами

Другий кризовий період настає приблизно між сімнадцятим та двадцять п'ятим роками спільного життя. Він менш глибокий, ніж перший, і може тривати кілька років. Його виникнення часто збігається:

- з наближенням періоду інволюції, підвищенням емоційної нестійкості, страхами, поява різних соматичних скарг;
- з появою самотності, пов'язаного з відходом дітей;
- з емоційною залежністю дружини, що посилюється, її переживаннями з приводу швидкого старіння, а так само можливого прагнення чоловіка сексуально проявити себе на боці «поки що не пізно».

Кризові ситуації у подружніх відносинах мають певні закономірності. Для ефективного вирішення проблем, що виникають, не слід шукати провини лише в поведінці будь-кого з партнерів. Ці закономірності треба знати та враховувати, коригуючи відповідно до них свою поведінку. Шлюбний союз у своєму розвитку переживає низку етапів, що супроводжуються так званими нормативними кризами. Загальний характер цих криз, однак, не визначає гостроти і серйозності. Багато що залежить від бажання та культури міжособистісних відносин подружжя, їхньої здатності переглядати свої помилкові погляди, прагнення підтримувати психологічно благополучні, здорові стосунки з іншими членами сім'ї. Наявність усвідомленої установки на спільний з партнером розвиток, своєчасне виявлення змін у взаєминах дозволяють подружжю коригувати свою поведінку. Неувага до процесів одне одного, зміною потреб та інтересів партнера

ставити сім'ю на межу розпаду. Розлучення, як один з варіантів вирішення виникаючих сімейних протиріч може стати конструктивним досвідом, якщо людина усвідомлює необхідність зміни власних уявлень про себе, інших людей, сімейного життя.

1.2 Теоретичні основи поняття задоволеності шлюбом. Психологічні чинники задоволеності шлюбом.

Проблема якості шлюбу одна із найважливіших тем щодо сім'ї. У літературі з сімейних проблем існує певна розмитість у термінології, зокрема у визначенні стійкості шлюбу. У роботах, присвячених цій проблематиці, можна зустріти такі поняття, як стійкість, стабільність, задоволеність шлюбом, подружня сумісність, якість шлюбу, соціально-психологічний клімат сім'ї, успішність шлюбно-сімейних стосунків тощо.

Стабільність і задоволеність шлюбом - пов'язані поняття, проте їх слід розрізняти, причому визначення відмінностей між ними обумовлено поділом підходів до вивчення якості шлюбу на соціологічний та психологічний.

У руслі соціологічного підходу достатнім показником успішності подружніх відносин є сам факт безпеки шлюбу, тобто відсутність розлучення. Ця характеристика отримала назву стабільності шлюбу та широко використовується у різних демографічних, соціологічних та інших дослідженнях. "Стабільність" - найважливіше фундаментальне поняття. У спеціальній літературі під поняттям «стабільність» зазвичай розуміють «міцність», встановлений режим, на протигагу конфліктності, критичній ситуації в сім'ї, що завершується розлученням (Акопджанян К. А., 1978). Ця характеристика має багато переваг — тут практично відсутня проблема виміру: досить знати, розлучене подружжя чи ні, завдяки чому в дослідженні може бути проаналізована вибірка респондентів фактично будь-якої величини і т. д. Але є й свої недоліки, найважливіший з яких полягає, що факт збереження шлюбу практично нічого не говорить про те, як подружжя оцінюють свої взаємини, наскільки вони щасливі у шлюбі, а для цілей психологічного дослідження, тим більше для психологічної корекції важливо саме це (Алешина

Ю. Є., Гозман Л. Я.), Дубовська Є. М., 1987). Крім того, юридична безпека шлюбу зовсім не означає, що подружжя дійсно живе один з одним і веде спільне господарство (Янкова З. А., Родзинська Ю. І., Аванесов В. С., 1978).

У психологічному дослідженні основний акцент ставиться на вивченні задоволеності шлюбом. Більшість фахівців задоволеність шлюбом визначають як внутрішню суб'єктивну оцінку, ставлення подружжя до власного шлюбу. Тому можна говорити про суб'єктивну задоволеність шлюбом, яка відображає ставлення людини щодо власного шлюбу і є індикатором потреб сімейної системи.

Суб'єктивна задоволеність шлюбом визначається як відношення реальності виконання партнером своїх зобов'язань та очікувань у цій галузі.

Ю.Є. Альшина вважає, що основними критеріями задоволеності шлюбом виступають: стаж спільного життя (шлюбу) та народження першої дитини в сім'ї. Перший критерій – це один із трьох періодів циклу розвитку сім'ї, а другий вважався точкою відліку основного характеру змін.

М.С. Мацковський та А.Г. Харчев говорили про взаємозв'язок мотивів одруження у подружжя та задоволеності шлюбом. Вони стверджували, що подружжя, яке вважає свій шлюб задовільним, вступало в нього у зв'язку з такими мотивами: спільність інтересів і поглядів, любов та ін.

У роботах О.М. Спірцова та А.Г. Лідерса йдеться про те, що задоволеність шлюбом безпосередньо пов'язана зі стилем батьківського виховання та навпаки. Дослідники говорили про те, що чим вище ступінь задоволеності шлюбом, тим менше відхилень у вихованні, а якщо ступінь задоволеності подружніми відносинами низька, то спостерігається збільшення кількості відхилень та помилок у вихованні.

Дослідження Т.В. Андрєєвої показали, що чим більша задоволеність шлюбом чоловіка, тим більша задоволеність дружини, і навпаки, при низькій задоволеності чоловіка шлюбом його дружина так само незадоволена.

У дослідженні А.П. Новгородової йдеться про те, що на задоволеність шлюбом впливають соціально-психологічні чинники, які між собою різні в чоловіків і

жінок. Так, наприклад, – традиційний розподіл ролей у сім'ї (це сім'я, де за подружжям відповідно до їхньої статі закріплені певні ролі – дружина грає роль матері та господині, чоловік переважно відповідає за матеріальне забезпечення сім'ї та сексуальні відносини) властиво жінкам низько задоволених своїм шлюбом, а рівноправний розподіл ролей властивий жінкам, які оцінюють свій шлюб як успішний. У чоловіків негативно впливає на задоволеність шлюбом неузгодженість сексуальних ролей у відносинах між подружжям. Як у жінок, так і у чоловіків подібність ціннісних установок впливає на задоволеність шлюбом. Було визначено, що найбільш задоволені шлюбом ті сім'ї, у яких спостерігається таке: діти віком від 1 – 4 років (приблизно ранній вік), рівноправність у розподілі ролей щодо всіх сфер життя та узгодженість їх розподілу між подружжям. Також вона виділяє параметри, які характерні для незадоволених своїм шлюбом сімей: наявність дітей, віком до 1 року, традиційний розподіл ролей у всіх сферах життя та неузгодженість цього розподілу між подружжям.

Т.А. Гурко створює найбільш пізню та повну систематизовану класифікацію отриманих у різних дослідженнях факторів задоволеності шлюбом, яка поділяється на чотири групи [5]:

1. Соціально-демографічні та економічні характеристики сім'ї: величина сукупного сімейного доходу, вік подружжя, кількість дітей у сім'ї та ін;
2. Характеристики поза сімейною сферою життєдіяльності подружжя: професійна сфера, взаємини подружжя з найближчим соціальним оточенням, відкритість/закритість сімейної системи та ін;
3. Установки та поведінка подружжя в основних сферах сімейної життєдіяльності: розподіл господарсько-побутових обов'язків та збіг установок у цій сфері сімейного життя, організація дозвілля та ін.;
4. Характеристика міжподружніх відносин: емоційно-моральні цінності (почуття любові та поваги до партнера, загальні погляди та інтереси, подружня вірність та ін.).

Таким чином, на задоволеність шлюбу в впливає велика кількість факторів, що визначають рівень задоволеності. До детермінантів задоволеності можна віднести такі: характер взаємовідносин між подружжям, збіг/незбіг ціннісних орієнтацій у сім'ї, особистісні особливості кожного подружжя, характер дитячо-батьківських взаємин, мотиви одруження.

Також в результаті досліджень було виявлено, що існує зв'язок між стадією життєвого циклу сім'ї та ступенем задоволеності шлюбом: мінімальна задоволеність шлюбом спостерігається в сім'ях з дітьми дитинства, максимальна - до народження дітей.

Задоволеність шлюбом знижується в перехідні періоди життєвого циклу сім'ї та в сім'ях з маленькими дітьми.

Динаміка зміни на початку, протягом перших двох десятиліть існування сім'ї, задоволеність шлюбом поступово знижується, досягаючи свого мінімального значення в парах зі стажем сімейного життя від 12 до 18 років, а потім зростає, але вже різкіше.

Ціннісна єдність є значущим фактором для суб'єктивної задоволеності шлюбом лише за умови тривалого сімейного стажу - більше 25 років.

Гендерні розрізнення виявляються у більш високому ступені задоволеності шлюбом у чоловіків, ніж у жінок.

Наявність дітей у сім'ї позитивно впливає ступінь задоволеності шлюбом. Дослідження впливу догляду дорослих дітей із сім'ї на задоволеність шлюбом показало, що «синдром порожніх гнізд», що виявляється в емоційно-негативному патерні переживання «втрати сенсу життя», спостерігається лише в тому випадку, коли припинення виконання виховної функції породжує життєву порожнечу. Відомо також, що виконання матерями ролей-бабусь у сім'ях дорослих дітей значно підвищує рівень їх суб'єктивної задоволеності шлюбом. Це також зменшує ймовірність виникнення депресії та її вираженість, знижує рівень захворюваності та смертності.

У дослідженні Т.В. Андрєєвої отримано негативний взаємозв'язок між задоволеністю шлюбом у молодих матерів та обмеженістю інтересів рамками

сім'ї, тобто при звуженні горизонтів життя рамками сім'ї задоволеність шлюбом у сучасних жінок падає.

Дослідження Н.Г. Юркевич показало, що існує певна залежність між задоволеністю шлюбом та поділом домашньої праці. У випадках, коли домашні обов'язки повністю або більшою мірою виконує жінка, лише 59 % шлюбів респонденти оцінюють як щасливі та задовільні; у шлюбах, де чоловік допомагає дружині, цей показник сягає 88%.

Важливим фактором задоволеності шлюбу є трудова зайнятість дружини. Виявлено, що працюючі жінки в тому випадку, коли мотивація професійної діяльності виходить за межі чисто утилітарно-прагматичної, виявляють більш високий рівень суб'єктивної задоволеності шлюбом, ніж непрацюючі дружини. Причини цього феномену дослідники вбачають у задоволенні мотиву самореалізації у професійній діяльності, що підвищує рівень самоповаги та самоприйняття жінок, та у можливості отримати емоційну підтримку у колег по роботі, розгорнути широку мережу соціальної підтримки та допомоги.

Характер професійної діяльності жінки, що забезпечує для неї «незалежну» від сім'ї сферу самовираження та дружнього спілкування, підвищує рівень задоволеності шлюбу в обох подружжя.

Таким чином, на ступінь задоволеності шлюбом поряд з такими факторами як стадія життєвого циклу сім'ї, стать, мотиви одруження, розподіл домашнього навантаження, соціально-демографічні характеристики сім'ї (наявність дітей, рівень добробуту), впливають і ціннісні орієнтації подружжя, задоволеність роботою, тобто. можливість самореалізації та самоактуалізації особистості, розкриття свого творчого потенціалу.

А. Маслоу зазначав, що для індивідів, що самоактуалізуються, характерні глибші міжособистісні відносини, ніж для більшості інших дорослих людей. Вони готові проявити більше любові, розуміння, участі, ніж вважають за можливе інші люди. Люди, що самоактуалізуються, мають особливо тісні взаємини з вузьким колом осіб, у них мало друзів. Водночас вибірковість у близьких стосунках поєднується

з людською теплотою, доброзичливістю, симпатією та дружелюбністю до оточуючих.

Істотний чинник задоволеності шлюбом — свій локус-контроль. Людина, яка приймає на себе відповідальність за все, що відбувається у своєму житті, більш задоволена шлюбом, незалежно від статі (Назарова Є. Б., 2003).

Т. Райк виділив одну з особливостей кохання, назвавши її відсутністю тривоги. Ця характеристика з особливою очевидністю проявляється у індивідів, що самоактуалізуються. Йдеться про схильність до більшої спонтанності, відмови від оборонних реакцій, програвання ролей, спроб захопити лідерство у взаєминах.

Існують і деякі гендерні відмінності у тих факторах, які впливають на задоволеність шлюбом. Задоволеність шлюбом жінок статистично значимо пов'язані з такою особистісною рисою, як інтроверсія. Дружини з більш вираженою інтроверсією більш задоволені шлюбом, ніж екстравертовані. У чоловіків такої лінійної залежності не виявлено. Натомість у них задоволеність шлюбом пов'язана з мотивацією шлюбу дружини: якщо мотивом одруження у жінки було кохання, статистично ймовірніше, що чоловік буде задоволений шлюбом. Більше задоволені шлюбом нетривожні чоловіки; навпаки, високий нейротизм у жінок статистично частіше збігається з оцінкою власного шлюбу як благополучного. До того ж жінки-інтроверти з високим нейротизмом (яких можна віднести до меланхоліків) достовірно частіше виявляються задоволеними шлюбом, ніж жінки з іншими темпераментними особливостями (Андрєєва Т. В., Толстова А. В., 2001).

Існують дані про взаємозв'язок між задоволеністю шлюбом і мотивами одруження: у щасливих шлюбах основним мотивом заміжжя у 75% жінок і одруження у 63% чоловіків було кохання, у 14% і 18% чоловіків - симпатія; одним із мотивів одруження відзначалося також прагнення позбутися самотності (Мацковський М. С., Харчев А. Г., 1978).

За даними М. М. Обозова, найбільш сприятливий мотив одруження - любов (лише 6% невдалих шлюбів), найменш сприятливі - бажання покращити своє матеріальне становище та легковажність (майже 73% невдалих шлюбів).

Співвідношення мотивів одруження та ступеня задоволеності шлюбом докладно аналізувалося С. І. Голодом. Автор виділяв такі мотиви одруження: любов, спільність поглядів та інтересів, почуття самотності, почуття співчуття, ймовірність швидкого народження дитини, випадковість, матеріальна забезпеченість майбутнього чоловіка, наявність житла. Найбільша задоволеність шлюбом виявлена автором в осіб, які одружилися за спільністю поглядів — у цій групі всього 13,2% незадоволених шлюбом і 40,4% максимально задоволених. Дещо менш успішно складається подружнє життя у тих, хто одружився з любові, — 20,3% незадоволених шлюбом і 37,9% максимально задоволених. Інші мотиви виявилися невдалими — від 6 до 11% максимально задоволених шлюбом. При цьому найзгубніший для шлюбу мотив, поданий С. І. Голодом (1970-і роки), — матеріальний розрахунок (100% невдалих подружніх союзів). Трохи успішнішим виявився мотив «випадковість» (80% незадоволених) та «наявність житла» (75% незадоволених при 25% задоволених). Почуття співчуття виявилось мотивом, що призводить до 56,2% невдалих шлюбних спілок і лише до 6,3% максимально задоволених. Почуття самотності породжує дещо вдалі шлюби — 40% незадоволених та 11,7% максимально задоволених. Імовірність швидкого народження дитини, як мотив укладання шлюбу призводить до того, що невдалих союзів виявляється не так багато (17,5%), але і максимально задоволених подружжя мало (11,9), тим часом 70% задоволені шлюбом.

З. І. Голод з урахуванням результатів своїх досліджень дійшов висновку, що «пошук духовно близького партнера під час залицяння — надійніша основа благополуччя майбутнього шлюбу, ніж любовна пристрасть» (Голод З. І., 1984, з. 32). Задоволеність шлюбом деякі дослідники пов'язують також із терміном дошлюбного залицяння (негативно впливає термін знайомства менше 6 місяців і більше трьох років).

Інше дослідження, в якому молоді подружні пари розглядалися у спільній вибірці (без поділу за статевою ознакою), показало, що до зниження задоволеності шлюбом наводять такі прояви акцентуацій характеру, як педантичність, підвищена акуратність, часта зміна настрою.

Навпаки, соціальний інтелект благотворно діє на задоволеність шлюбом (Бузіна О. В., Новосільцева Є. Н., 2002).

В даний час питання стабільності та подружньої сумісності викликають великий інтерес і в колі фахівців, і особливо у людей, які цікавляться психологією. Зазвичай успішність шлюбу пов'язують із сумісністю подружжя, причому сама сумісність у сфері життєвих уявлень розуміється як оптимальне співвідношення властивостей темпераменту.

Багато психологів вважають, що подружня сумісність є найважливішою умовою стабільності та благополуччя подружньої пари. Н. Н. і А. Н. Обозов укладають: «Сумісність виступає як найсильніший фактор не тільки стійкості, але і благополуччя подружжя» (Обозов Н. Н., Обозова А. Н., 1982, с. 48).

З іншого боку, у сфері наукових досліджень існує безліч концептуальних та емпіричних підходів до проблем сумісності, з яких утворюється якась мозаїка.

Найбільш стрункою і досі ніким не перевершеною теорією сумісності є висунуте О. М. Обозової (1983) уявлення про чотири аспекти подружньої сумісності, необхідність поділу яких, на її думку, обґрунтована відмінністю властивих їм критеріїв, закономірностей та проявів:

1. Духовна сумісність - характеризує узгодженість цілеспрямованих компонентів поведінки партнерів: установок, ціннісних орієнтацій, потреб, інтересів, поглядів, оцінок, думок тощо (основна закономірність духовної сумісності - подібність, подібність духовних укладів подружжя).

2. Персональна сумісність - характеризує відповідність структурнодинамічних особливостей партнерів: властивостей темпераменту, характеру, емоційно-вольової сфери; один із критеріїв персональної сумісності - безконфліктний розподіл міжособистісних ролей. Основна закономірність цього аспекту сумісності подружжя – додатковість структурних характеристик партнерів.

3. Сімейно-побутова сумісність - функціональні особливості шлюбних партнерів: узгодженість уявлень про функції сім'ї та відповідний уклад, узгодженість ролевих очікувань і домагань при реалізації цих функцій. Критерій оцінки – ефективність виховання дітей.

4. Фізіологічна сумісність

В даний час покоління молодих людей надає великого значення сексуальній сумісності, причому настільки значною мірою, що багато хто всерйоз вважає, ніби головне в щасливому шлюбі - це сексуальна сумісність. Задля виявлення наявності чи відсутності сексуальної сумісності більшість молоді вдається до так званого «доброго експерименту» (Ковалеве. У., 1988) чи співжиття до офіційного оформлення шлюбу.

У зв'язку з цим цікава думка відомих англійських сексологів М. Яффе та Е. Фенвік, які підкреслюють, що секс не виявить властиву йому сполучну силу, якщо погляди партнерів на нього дуже різняться або якщо він грає набагато більшу чи набагато меншу роль у житті одного з партнерів, ніж у житті іншого. Проте, на їхню думку, сексуальна сумісність — це не питання техніки, оскільки «механіці» кохання цілком можна навчитися у процесі взаємної адаптації. Набагато важливіше, щоб існували дійсний потяг один до одного та взаємний збуджуючий вплив: тільки на цій основі кожен із партнерів зможе повністю задовольнити сексуальні потреби іншого. «На основі взаємної привабливості і любові майже всі сексуальні проблеми можна розв'язати, а без цього вони швидше за все виявляться непереборними» (Яффе М., Фенвік Е., с. 155). Таким чином, саму сексуальну сумісність автори багато в чому співвідносять із взаємною привабливістю та прихильністю партнерів.

Чеський психотерапевт Станіслав Кратохвіл описує як випадки покращення відносин між подружжям після корекції їх сексуальних відносин, так і приклади розпаду сім'ї.

Важливим фактором сімейного благополуччя та ступенем задоволеності партнерів один одним є поведінка партнерів у конфліктних ситуаціях, що

виникають між ними. Американський психолог У.Ф. Харлі висловив думку, що сімейні розбіжності обумовлюються незадоволеністю потреб у шлюбних відносинах, висуваючи список потреб чоловічих та жіночих, задоволення яких веде до гармонії та стабілізації шлюбу, а їх відсутність до розбіжностей та сварок. У. Харлі виділив по п'ять основних потреб для чоловіків і дружин, виконання яких подружжя очікує один від одного. Тобто це, швидше, деякі очікування від чоловіка протилежної статі у шлюбно-сімейних відносинах. Виявилось, що ці потреби у чоловіків і жінок сильно різняться.

Для чоловіків це:

- 1) сексуальне задоволення;
- 2) спільний відпочинок (дружина - супутник відпочинку);
- 3) привабливість дружини;
- 4) ведення дружиною домашнього господарства (за іншим формулюванням автора — «домашня підтримка»);
- 5) моральна підтримка дружиною (автор формулює це як замилювання дружини чоловіком).

Основні потреби дружин у шлюбі:

- 1) романтична атмосфера в сім'ї, ніжність, яку проявляє чоловік;
- 2) потреба у спілкуванні (можливість поговорити з чоловіком про все, що трапилося за день);
- 3) чесність та відкритість у відносинах з чоловіком;
- 4) фінансова підтримка батька сімейства;
- 5) присвяченість сім'ї (переважно виконання чоловіком ролі батька, зокрема, різноманітних занять з дітьми).

Вивчаючи перераховані вище фактори, що впливають на потроєння гармонійних взаємовідносин у сім'ї ми можемо зробити висновок, що якість взаємовідносин у парі залежить, насамперед від усвідомлення своїх потреб у різних сферах життя, відкритості та можливості промовляння цих потреб з партнером, умінні слухати та вирішувати суперечки, не викликаючи негативних емоцій і не викликаючи

агресивної поведінки, усвідомленні різниці уявлень та поглядів аспекти сімейної та старанні враховувати потреби один одного.

Таким чином, покращуючи комунікативні навички взаємодії, можна підвищити якість взаємовідносин пари, створити підтримуючий, сприятливий психологічний клімат у сім'ї і тим самим підвищити якість життя кожного з партнерів.

1.3. Психологічні чинники міжособистісних стосунків в подружніх парах.

Сім'я вважається першочерговим та найважливішим компонентом суспільства. Адже саме у родині людина наслідує національні та культурні цінності, засвоює перші соціальні ролі та розвивається як особистості. Саме тому на сьогоднішній день проблема побудови гармонічних та щасливих сімейних та шлюбних стосунків є дуже актуальною. На задоволеність подружніми стосунками може впливати дуже багато різних чинників. Психологічні та соціальні дослідження показують, що рівень задоволеності шлюбом може залежати від наступних чинників: - Стадії шлюбного життя (найвищий рівень задоволеності спостерігається у перші роки подружнього життя, а найнижчий, коли подружжя має маленьких дітей та через 12 років подружнього життя) Н. Пезешкіан розглядає взаєморозуміння партнерів та задоволеність сімейними стосунками в залежності від етапів розвитку емоційно-близьких взаємин між чоловіком і дружиною [14]. – Нездійснення рольових очікувань (не досягнення компромісу в питанні розподілу ролей та виконання певних функцій, обов'язків та вчинків). Зокрема, це дисертаційні дослідження: Н. Є. Хлопоніної, в яких розглядається вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування, а також в роботах Т. В. Андрєєвої, О. А. Карабанової, В. Н. Дружиніна, розкрито дослідження типів сімейної взаємодії . - Вплив батьківської сім'ї на розвиток стосунків молодого подружжя цей чинник розглядав у своїх роботах М. І. Мушкевич. - Рівень самоактуалізації та самореалізації також впливає на міцність та задоволеність подружніх стосунків Сатір, К. Роджерс . Відповідно до концепції вітчизняних та зарубіжних науковців, серед чинників, що впливають на характер міжособистісних стосунків у подружжі , також можна виділити умови

проживання, вікові ознаки, рівень матеріального забезпечення сімейної пари та рівень освіти.

Теоретичні дослідження проводилися шляхом аналізу площин: взаємних відносин подружньої пари, особистісних рис сімейної пари, соціальних виявів подружжя [13].

Площина взаємних відносин подружньої пари, її можна розділити на наступні параметри: стратегії поведінки кожного із подружжя у конфліктних ситуаціях, комунікативні особливості подружньої пари, рольова адекватність чоловіка та жінки, головні типи міжособистісної взаємодії в подружній парі.

Площина особистих рис кожного із подружньої пари, вона має наступні критерії: рівень самореалізації та самоактуалізації особистості, рівень переживання самотності в сімейних стосунках, головний вид особистої відповідальності. Виокремлення критерій даної площини були зроблені на підставі концепції К. Роджерса, який стверджував, що якість сімейних стосунків залежить від особистісної зрілості кожного із подружжя, яка у свою чергу залежить від самореалізації та особистої відповідальності.

Площина соціальних виявів подружньої пари, включає такі критерії, як: стаж подружнього життя, вік подружжя, умови проживання, освіта чоловіка та дружини, а також рівень доходів сім'ї [9]. Проаналізувавши різні критерії усіх площин подружнього життя, було виділено шість основних психологічних чинників міжособистісних стосунків які впливають на якість подружніх відносин: самоактуалізація та самореалізація кожного із подружньої пари; соціальні особливості подружньої пари; психологічна готовність до сімейного життя; соціальнопсихологічна компліментарність подружжя; рольова адекватність; соціальні установки та очікування щодо сімейного життя.

Також було встановлено, що кожен з цих чинників по-різному виражений у трьох типах подружньої взаємодії [11].

Першим чинником є самореалізація та самоактуалізація кожного із подружньої пари. Цей чинник передбачає, що рівень самореалізації і самоактуалізації окремої особистості безпосередньо впливає на особливості міжособистісних стосунків подружньої пари. Так на думку К. Роджерса, від рівня самоактуалізації особистості залежить особистісна зрілість, а тільки зрілі особи здатні на створення міцних та гармонійних сімейних відносин. Наступним чинником, який впливає на характер взаєминих відносин подружжя, є соціальні особливості подружньої пари. Зазвичай на рівень взаємодії сімейної пари впливає вік кожного із подружжя, рівень заробітку та доходів сім'ї, рівень благополуччя та умови проживання, рівень освіти чоловіка та дружини, відсутність чи наявність дітей, а також їх кількість та загальна кількість років прожитих у шлюбі.

Окрім того значний вплив на соціальні особливості подружжя мають вид шлюбу – цивільний чи офіційний, проживання з батьками чи окремо, орендоване житло чи власне.

Третім психологічним чинником міжособистісних стосунків в подружніх парах - є готовність до сімейного життя. Даний чинник більше актуальний для подружніх пар з невеликим стажем сумісного життя, і він вказує на рівень готовності молодої пари підтримувати подружні стосунки, вести сумісний побут, нести особисту та спільну відповідальність за подружнє життя, за благополуччя партнера та сім'ї. Цей чинник складається з наступних ознак: вік чоловіка та дружини, ступінь відчуття самотності у подружніх відносинах з партнером, вид шлюбу (цивільний чи офіційно зареєстрований шлюб), рольові очікування подружжя, рівень освіти чоловіка та дружини, рівень доходів сім'ї, здатність відноситися поблажливо до слабкостей та помилок шлюбного партнера [17]. Вияв жінкою самостійності та автономності в окремих сферах подружнього життя, свідчить про її готовність до шлюбу. Таким чином, такий чинник, як готовність до подружнього життя, передбачає те, що чоловік та дружина, створюючи сім'ю, мають знайти порозуміння для чого кожному з них необхідно взяти на себе особисту відповідальність за сімейне життя, а також адаптуватися один до одного.

Четвертий психологічний чинник особливостей міжособистісних стосунків, це соціально-психологічна компліментарність подружжя. Цей чинник передбачає високий рівень взаєморозуміння і довіри у шлюбних стосунках. Соціально - психологічна компліментарність виявляється або в тому, що типи міжособистісної взаємодії в стосунках обох партнерів співпадають (коли чоловік і дружина однаково проявляють себе в різних життєвих ситуаціях), або ці типи міжособистісної взаємодії є повністю протилежними, але при цьому компенсують один одного. На думку Т. Лірі чинник соціально-психологічної компліментарності подружжя містить суперечливе підґрунття якостей відносин подружньої пари, які повинні взаємодоповнювати один одного [31]. Так, наприклад, схильність чоловіків проявляти суперництво у конфліктних ситуаціях повинна компенсуватися схильністю у жінок до компромісів, а прояв жіночої егоїстичності в міжособистісних стосунках має компенсуватися підкорюваністю чоловіка.

П'ятим чинником, що зумовлює міжособистісні стосунки молодій сім'ї, є рольова адекватність шлюбних партнерів. Цей чинник знаходить своє відображення не в закріпленому лідерстві і відповідальності одного із шлюбних партнерів, а саме в розподілі цих лідерських та відповідальних позицій у різних сферах подружнього життя. Саме стаж сімейного життя є важливим показником адекватного розподілу відповідальності і лідерства у сімейних стосунках, адже у перші 28 роки подружнього життя чоловік та дружина лише звикають адаптуватися один до одного та до спільного подружнього життя, і поступово починає формуватися розподіл ролей, обов'язків та лідерства у певних сферах сімейного життя. Тобто, чим більший стаж подружнього життя партнерів, тим більш чітка визначеність їхніх ролей та обов'язків. Важливим критерієм для прояву цього психологічного чинника є наявність таких якостей у подружжя, як: особливості прояву самостійності у стосунках, відповідність та збіг рольових очікувань шлюбних партнерів, самоповага та самореалізація, взаємодопомога партнерів, наявність стійкої системи цінностей та гнучкість поведінки,

комунікативні навички з оточуючим суспільством, принципова відповідальність, навик знаходження компромісу в конфліктних ситуаціях. І останнім із визначених чинників, що впливають на міжособистісні стосунки подружньої пари є специфічність соціальнобажаних установок щодо подружнього життя. Соціальнобажані установки- це певні уявлення людини про те, як повинні розвиватися ті чи інші аспекти життя, ці уявлення складаються під впливом соціуму.

У своїй дисертації М.І. Мушкевич, зазначає, що на формування цього чинника значно впливають клімат та звичаї батьківської сім'ї [14]. Специфіку соціальної установки чоловіків і жінок щодо подружнього життя можуть формувати мотиви вступу в шлюб та вибору партнера. Науковці виокремлюють низку мотивів вибору шлюбного партнера: почуття кохання, запобігання самотності, вагітність, однакові інтереси та погляди на життя, бажання розділити почуття партнера, випадковість, наявність житла у партнера, матеріальний статок шлюбного партнера[6].

На думку О.А. Карабанової одним із мотивів створення сім'ї є мотив соціальної відповідальності та обов'язку, який також впливає на формування особливостей соціально-психологічної установки щодо створення сім'ї [13]. На думку науковців молода сім'я, ґрунтуючись лише на обов'язку перед оточуючими та почутті особистої відповідальності, схильна зберігати свій шлюб. Це також залежить від специфічності соціально-психологічної установки щодо вступу в шлюб. На цей чинник може впливати профіль типу міжособистісної взаємодії чоловіка та дружини.

Отже, ми розглянули емпіричну модель, яка використовується для дослідження чинників міжособистісних стосунків у подружніх парах. Також, керуючись цією моделлю було визначено певні площини, як основні параметри дослідження чинників, це: площина взаємних відносин подружжя; площина особистісних рис кожного з подружньої пари; площина соціальних виявів подружньої пари.

Під час аналізу сімейних відносин було виокремлено шість психологічних чинників міжособистісних стосунків, які безпосередньо впливають на задоволеність подружніми стосунками, це -самоактуалізація та самореалізація кожного із подружньої пари, соціальні особливості подружньої пари, психологічна готовність до сімейного життя, соціальнопсихологічна компліментарність подружжя, рольова адекватність та соціальні установки та очікування щодо сімейного життя. Варто зазначити, що знання та вміння використовувати теоретичну основу з таких питань, як задоволеності шлюбними стосунками, стадії та кризові періоди шлюбу, а також особливості психологічних чинників міжособистісних стосунків в подружніх парах може допомогти та значно полегшити роботу психологовів та психотерапевтів при вирішенні проблем, 30 що виникають у шлюбних стосунках, а також при проведенні корективних робіт з подружніми парам.

1.4 Емоційний інтелект як психологічний чинник впливу на задоволеність взаємовідносинами в шлюбі

В площині взаємних відносин дуже важливу роль для гармонізації сімейних взаємин має рівень розвитку емоційного інтелекту подружжя.

Це впливає на створення атмосфери моральної і емоційної підтримки, уміння конструктивно вирішувати конфлікти, здібність до саморегуляції власної психіки і поведінки.

Вперше дали визначення поняттю "емоційний інтелект", пояснили його структуру та запропонували метод дослідження американські психологи Джон Майер і Пітер Саловей у 1990 р. У своїй дослідницькій роботі вони визначили емоційний інтелект як: "здібність відслідковувати власні і чужі почуття та емоції, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для керування мисленням і діями" [13].

До структури емоційного інтелекту вони включили такі компоненти: оцінка і вираження емоцій (власних: вербальних і невербальних, інших людей: невербальне сприймання і емпатія); регуляція емоцій (власних, інших людей);

використання емоцій у мисленні і діяльності (гнучке планування, креативне мислення, переключення уваги, мотивація) [13].

Г.Г. Горскова визначає ЕІ "як здібність розуміти ставлення особистості (до різних сфер життя і самої себе), які репрезентуються в емоціях, і вміння керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу" [4]. Д.В. Люсін розуміє емоційний інтелект як здібність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними.

Уміння взаємодіяти з "внутрішнім середовищем" емоцій і почуттів (високорозвинений внутрішньоособистісний ЕІ) сприяє природності емоційних проявів і позитивному самоствавленню, які, у свою чергу, дають можливість установити глибокі взаємини з іншими людьми.

Останнім часом зростає кількість сімей, в яких девіантна поведінка подружжя (алкоголізм, агресія), порушення комунікації, незадоволені потреби партнерів в повазі, любові й визнанні стають причиною зростання емоційно-особистісних розладів, напруги, втрати почуття любові і безпеки, порушення особистісного зростання та формування ідентичності [12].

Тому, особливо важливим є рівень розвитку ЕІ для гармонізації сімейних взаємин. Адже однією з найважливіших функцій сім'ї є психотерапевтична функція, тобто створення атмосфери моральної і емоційної підтримки. Також важливим компонентом успішних стосунків є уміння конструктивно вирішувати конфлікти, здібність до саморегуляції власної психіки і поведінки [12]. В.С. Торохтій виділяє такі фактори, які забезпечують зрілість особистості у внутрішньосімейних взаєминах: комунікативні уміння, володіння психотехнікою спілкування і саморегуляції, психологічна підтримка, добродушність і відхідливість у сварці, терпимість до недоліків іншого, уміння долати конфліктні ситуації, бажання і готовність до появи дітей та спільної турботи про їх розвиток, виховання і навчання, соціальну активність членів сім'ї, сюди ще додають уміння пробачати [12, с.129].

ЕІ відіграє важливу роль у багатьох із цих факторів, адже лише такий компонент як уміння пробачати містить визнання наявності гніву, сорому, емпатії до людини, яка образила, усвідомлення свого співчуття до цієї людини.

Ступінь емоційної експресивності впливає на якість міжособистісних взаємин. Так, надмірна стриманість призводить до того, що людина сприймається як холодна, байдужа, зарозуміла, що викликає у людей поряд з нею подив або неприязнь, а у інтимно-особистісному спілкуванні такі прояви є неприпустимими, тому що знищують саму можливість взаєморозуміння між близькими людьми [9, с.24]. Емоційні спалахи не завжди згубні для стосунків, іноді вони мають певну користь, якщо не затягуються надовго і не супроводжуються взаємними образами.

Розуміння емоцій і керування ними неможливі без усвідомлення і озвучення емоційного стану. Вербалізація власного емоційного стану відіграє подвійну роль: з одного боку, інформує вашого партнера про почуття, які ви переживаєте, а з іншого, - допомагає регулювати власну емоційну напругу: будучи названим, емоційне переживання втрачає свою інтенсивність та владу над людиною [1, с.17].

Для того, щоб назвати емоцію, необхідно мати досить багатий емоційний тезаурус. Зміст емоційного словника, по-перше, залежить від представленості даної емоції в мові, по-друге, - від емоційного словника батьків [1, с.18].

У дослідженні, проведеному у США, було виявлено, що люди, які задоволені своїм сімейним життям, мали значно більш високий показник EQ, ніж не задоволені [10].

Згідно з іншими дослідженнями, опитувані з високими показниками ЕІ були більш задоволені своїми подружніми стосунками, ніж респонденти з низьким рівнем ЕІ [13, р.189].

Дуже важливим є уміння партнерів конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. Так "деякі партнери по взаємодії відображають активні і конструктивні

обговорення відмінностей, тоді як інші партнери відображають загальну тенденцію уникати конфліктів або звертаються до поведінки, яка руйнує союз. Наприклад, пари, які відкрито обговорюють питання, виражаючи свої емоції позитивним шляхом, і працюють у напрямку досягнення взаємно узгодженого рішення з проблеми, демонструють більш високий рівень задоволеності. Найбільш задоволеними парами були ті, які не уникали конфліктів, були схильні бачити один одного як схожих за рівнем EI, і які були схильні надавати своєму партнеру більш високий рівень EI" [13, р. 204].

Партнери з успішними взаєностосунками з повагою ставляться до почуттів і бажань один одного, тому можуть успішно вирішувати конфліктні ситуації. Багато дослідників зазначають на важливість емпатії для гармонізації стосунків [11].

Наявність емоційної компетентності - головним чином вміння заспокоїтись (і заспокоїти свого партнера), співпереживати і добре вислуховувати співбесідника - допоможе вирішити будь-які конфлікти. У такому сімейному кліматі навіть корисні будь-які розбіжності у поглядах, якщо можна так висловитись, "плодотворні бої", які забезпечать сім'ї добробут і дозволять подолати недоліки, які, якщо ними не займатись, можуть зруйнувати шлюбний союз [5, с.228].

У результаті проаналізованого матеріалу було виявлено, що емоційний інтелект є важливою складовою гармонізації міжособистісних взаємин, особливо сімейних. Розвиток EI допомагає вибрати конструктивну модель конфліктної поведінки, підвищувати рівень взаєморозуміння між партнерами, задоволеності шлюбом. Взаєморозуміння між партнерами та задоволеність шлюбом, не є статичними структурами, вони змінюється під впливом багатьох факторів, одним з яких є стаж сімейного життя.

Отже, подальше дослідження впливу емоційного інтелекту на рівень задоволеності шлюбом у подружжя з різним стажем сімейного життя дає змогу відстежити існуючі зв'язки та виявити роль емоційного інтелекту у сфері

сімейних взаємин для пошук шляхів його розвитку з метою гармонізації міжособистісних стосунків.

Висновки до розділу 1

Аналіз різних визначень та інтерпретацій поняття задоволеності шлюбними відносинами, показав, що хоча, серед психологів та науковців немає єдиного погляду, щодо понятійного апарату задоволеності шлюбними відносинами, нами було визначено поняття «задоволеності шлюбними відносинами», як суб'єктивної оцінки кожного із подружжя успішності шлюбу в залежності від рівня задоволення власних потреб та очікувань від шлюбу.

Крім того було виявлено, що рівень задоволеності шлюбом залежить від впливу певних груп факторів, таких як: мотиви вступу в шлюб, наявність та кількість дітей, стать, компліментарність подружжя, схожість очікувань, щодо рольового розподілу, вплив батьків кожного з подружжя. А також те, було визначено, що задоволеність шлюбними відносинами відіграє ключову роль в забезпеченні сімейного благополуччя.

Ми з'ясували, що подружжя на своєму життєвому шляху переживає певні стадії, кожна з яких призводить до певних змін і змушує членів сім'ї постійно адаптуватися під нові умови життя, знаходити вихід із різних життєвих ситуацій та розвиватися. Під впливом стресу від постійних змін виникають особисті та сімейні кризи і перед подружжям виникає задача навчитися їх долати та напрацьовувати практику конструктивного виходу із сімейних криз. І тільки вирішення цієї задачі призведе до того, що кожна наступна криза матиме все менший негативний вплив на сімейні стосунки і тільки буде їх зміцнювати. Нами було досліджено, що морально-психологічні чинники сімейних стосунків безпосередньо впливають на психологічний клімат сім'ї.

Одним з найвпливовіших чинників для гармонізації сімейних взаємин є рівень розвитку емоційного інтелекту подружжя. Це впливає на створення атмосфери моральної і емоційної підтримки, уміння конструктивно вирішувати конфлікти,

здібність до саморегуляції власної психіки і поведінки та налагодження сприятливого психологічного середовища в родині.

У свою чергу в подружніх парах з негативним психологічним кліматом сім'ї спостерігається постійні зіткнення інтересів, бажань та намірів шлюбних партнерів видалити сфери, що призводить до тривалих і сильних негативних емоцій і породжує велику не задоволеність шлюбними відносинами. Таким чином, ми дійшли до висновку, що знання та вміння використовувати теоретичну основу з таких питань, як задоволеності шлюбними стосунками, стадії, кризові періоди шлюбу та вплив психологічних чинники може дуже допомогти та значно полегшити роботу психологів та психотерапевтів при вирішенні проблем, що виникають у шлюбних стосунках, а також при проведенні корегуючих робіт з подружніми парами.

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ШЛЮБОМ ТА СТРУКТУРНИМИ КОМПОНЕНТАМИ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПОДРУЖЖЯ З РІЗНИМ СТАЖЕМ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

2.1. Огляд існуючих методів дослідження емоційного інтелекту та рівня задоволеності шлюбом.

Емоційний інтелект є одним з психологічних факторів, який впливає на якість взаємовідносин між партнерами в шлюбі. Розуміння своїх емоцій та емоцій партнера, управління емоціями, зовнішнє вираження емоцій впливають на психологічний клімат в родині та задоволеність шлюбом в цілому.

Мета дослідження – встановлення впливу емоційного інтелекту подружжя на рівень задоволеності шлюбом у подружжя з різним стажем сімейного життя

Гіпотеза дослідження – вплив емоційного інтелекту на задоволеність шлюбом посилюється зі збільшенням кількості років перебування у шлюбі.

Для виконання поставлених завдань було здійснено огляд декількох існуючих методик, спрямованих на діагностику емоційного інтелекту та визначення рівня задоволеності шлюбом.

Для діагностики емоційного інтелекту були розглянуті такі методики, як методика Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту та опитувальник ЕмІн С. Люсіна.

Тест Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту і спирається на змішану модель емоційного інтелекту та збудований як опитувальник, що передбачає оцінку 5-ти складових частин емоційного інтелекту: емоційна обізнаність, управління емоціями, самомотивація, емпатія, розпізнавання емоцій інших людей. Шкала відповідей є шестиступеневою та включає наступні варіанти відповідей: повністю не погоджуюсь, в основному не погоджуюсь, частково не погоджуюсь, частково погоджуюсь, в основному погоджуюсь, повністю погоджуюсь. Автор методики виділяє три рівні емоційного інтелекту за кожною зі шкал: низький (7 і менше), середній (8-13) та високий (14 і більше балів). Аналіз

змістовної валідності тесту (оцінка запитань по суті) дозволяє зробити наступні висновки. Сутнісний аналіз шкал та конкретних тверджень по кожній з них дозволяє поділити шкали на дві групи: три перші шкали стосуються інтрапсихічного виміру та вимагають від респондента певного рівня саморефлексії та осмислення життєвого досвіду. Іншими словами, для вимірювання даних складових емоційного інтелекту необхідно спиратись на інші когнітивні навички респондента, тому таке вимірювання, хоча і є суб'єктивним, але не викликає методологічних застережень. Дві останні шкали стосуються інтерперсональної площини та вимагають від респондента наявності навичок, які, власне, і вимірює даний тест, – навичок-складових емоційного інтелекту. Іншими словами, опитування за шкалами «Емпатія» і «Розуміння емоцій інших людей» можна звести до прямого запитання, зверненого до респондента: «наскільки розвинутим є у вас емоційний інтелект?». Така форма опитування зводить нанівець діагностичну цінність даного тесту, адже самі запитання не розкривають навичок чи рис, що характеризують рівень емоційного інтелекту особистості. Таким чином, тест не витримує перевірки на змістовну валідність. Проілюструємо вищезазначені висновки на прикладі конкретних тверджень з методики Н. Холла. Зокрема, якщо припустити, що респондент має невисокий рівень емоційного інтелекту, то виникає закономірне запитання - наскільки адекватно він може оцінити себе за такими параметрами по шкалі «емпатії»: «я чутливий до емоційних потреб інших людей», «я добре розумію емоції інших людей, навіть якщо вони не виражені відкрито», «я добре вмю розпізнавати емоції за виразом обличчя», «я добре вловлюю знаки у спілкуванні, які вказують на те, чого потребують інші», «я добре настроююсь на емоції інших людей» (останнє твердження викликає особливі сумніви навіть щодо свого змісту). Аналогічні застереження можна висловити і щодо деяких тверджень шкали «Розуміння емоцій інших людей»: «я адекватно реаую на настрої, прагнення та бажання інших людей», «я допомагаю іншим 10 використовувати їхні спонукання для досягнення особистих цілей», «зі мною можна порадитись щодо питань стосунків між людьми». Особливі застереження можна також висловити до наступного

твердження з методики Н. Холла: «знання моїх справжніх почуттів важливе для підтримання доброї форми» (шкала «Емоційна обізнаність»). Поняття «доброї форми» є дуже абстрактним - воно не присутнє як широко уживаний вербальний штамп у побутовій мові, тому вносить значну долю невизначеності у розуміння даного твердження респондентами.

Аналогічні застереження можна висловити, ретельно проаналізувавши тест ЕмІн С. Люсіна. Тест дає можливість оцінити здатність респондента розуміти власні та чужі емоції (встановлювати сам факт наявності емоційного переживання у себе або в інших, ідентифікувати ці емоції, знаходити для них словесну форму вираження, розуміти причини та наслідки емоцій), а також управляти власними почуттями та почуттями оточуючих (контролювати інтенсивність емоцій та їх зовнішні прояви, мати здатність при необхідності викликати ту чи іншу емоцію). Респонденти оцінюють ступінь відповідності тверджень опитувальника власному досвіду за чотирибальною шкалою: «цілком не погоджуюсь», «частково не погоджуюсь», «частково погоджуюсь», «цілком погоджуюсь». Отримані результати відображають п'ять шкал, чотири інтегральних показники та один загальний - комплексний. Деякі твердження опитувальника С. Люсіна, як і у методиці Н. Холла, стосуються інтерперсональної площини, а здатність респондента об'єктивно відповісти на них прямо залежить від його емоційної компетентності. Для прикладу прокоментуємо наступне твердження: «я не відразу помічаю, коли починаю злитись». Даний пункт методики має обернений ключ кодування – негативна відповідь на нього додає балів за шкалою «внутрішньоособистісне розуміння емоцій», а позитивна оцінюється у нуль балів. Зауважимо, що дане твердження відображає загалом високу культуру емоційної саморефлексії – здатність респондента до відслідковування, осмислення, ретроспективного аналізу динаміки виникнення негативних почуттів. Тому і ствердна, і заперечна 11 відповідь, на нашу думку, за означенням вказують на добру здатність респондента до інтелектуального опрацювання емоційного досвіду.

Для діагностики морально-психологічні чинники сімейних стосунків, психологи застосовують тести та опитувальники, які діагностують сімейні конфлікти, задоволеність шлюбними відносинами, а також стабільність шлюбу. Тест-опитувальник задоволеності шлюбом В.В. Столін., Г. П. Бутенко, Т.Л. Романова застосовується для експрес-оцінювання рівня задоволеностінезадоволеності, а також узгодження-неузгодженості задоволеності шлюбом в певному подружжі. Даний тест-опитувальник застосовують які ндивідуально в консультативній практиці так і в процесі дослідження соціальної групи [68].

Поряд із опитувальником Століна в консультативній практиці використовується опитувальник Альшиной [Альшина Ю.Є., Гозман Л.Я., Дубовська Є.М., 1987]. Дана методика реалізує модель якості шлюбу, провідним параметром якого є ступінь подібності уявлень та порозуміння подружжя з таких питань, як: вибір партнера, почуття, домашні обов'язки, відносини з родичами, ставлення до грошей та інше.

Опитувач спрямовано визначення суб'єктивного рівня згоди подружжя з приводу різних питань спільного життя.

Зазвичай, в дослідженнях задоволеності шлюбними відносинами психологи користуються тестами та опитувальниками, але для комплексного дослідження необхідно додатково використовувати такі методи, як бесіда і інтерв'ю. Саме використання цих методів дає змогу більш детально дослідити соціально - економічну та демографічну ситуацію в сім'ї, а також з'ясувати характеристики мікрооточення в родині

2.2 Програма та процедура дослідження

На задоволеність стосунками в шлюбі значний вплив мають не тільки соціально-демографічних фактори, але й психологічні особливості взаємодії подружжя. В сучасному житті ці фактори набувають домінуючого значення. Одним з таких факторів, що впливає на якість стосунків є рівень емоційного інтелекту людини. Ці характеристики змінюються в залежності від віку подружжя та стажу сімейного життя.

Тому метою емпіричного дослідження було встановлення впливу компонентів емоційного інтелекту подружжя на рівень задоволеності шлюбом у подружжя з різним стажем сімейного життя.

Дослідження було проведено на базі соціальних мереж Facebook та Instagram. Процедура дослідження проводилась в он-лайн форматі. Дослідження було проведено шляхом заповнення опитувальника, створеного в за допомогою Google-форми. Всі учасники в письмовому виді були проінформовані про цілі дослідження та конфіденційність особистих результатів. Всім респондентам перед початком виконання методик була надана коротка письмова інструкція. Матеріал надавався учасникам єдиним блоком, де першу частину склав демо-блок (соціально-біографічна анкета), другу - методика на визначення задоволеності шлюбом і третю частину складала методика діагностики емоційного інтелекту за складовими компонентами.

Після збору інформації було проведено обробку даних із подальшою математичною обробкою та інтерпретацією даних.

В дослідженні брали участь чоловіки та жінки, що перебувають у шлюбних відносинах від 3 місяців до 26 років, загальна кількість вибірки становила 69 респондентів (37 осіб знаходиться в шлюбних відносинах до 10 років, включно, та 32 особи перебувають у шлюбі 11 і більше років), бездітні та ті, які мають дітей, що перебувають у першому чи повторному шлюбі,

Для перевірки гіпотези про те, за якою ми припускаємо, що вплив емоційного інтелекту на задоволеність шлюбом посилюється зі збільшенням кількості років перебування у шлюбі, та вирішення поставлених завдань були використані такі методи дослідження:

- 1) тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ) В. В. Століна, Т. А. Романовой, Г. П. Бутенко (1984);
- 2) тест емоційного інтелекту (ЕМІн) Д. Люсіна (2009);
- 3) також було використано опитування, у вигляді попереднього демо-блоку із питаннями, що стосувалися соціально-демографічної інформації (стать, вік, мають чи не мають дітей, скільки років знаходяться у шлюбних

відносинах, яка різниця в віці між партнерами, перший чи не перший шлюб, в якій сім'ї зростали)

Таблиця - 2.1. Модель емпіричного дослідження

Методика	Що вимірює?	Компонент моделі
Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ) В. В. Століна, Т. А. Романовой, Г. П. Бутенко (1984);	Тест складається з 24 тверджень, що відносяться до різних сфер: сприйняття себе і партнера, думки, оцінки, установки і т.п. Вмірює ступінь задоволеності/незадоволеності шлюбом	Соціально-особистісний
Тест емоційного інтелекту (ЭмИн) Д. Люсіна (2009);	Тест має наступні шкали: 1) міжособистісний емоційний інтелект 2) внутріособистісний емоційний інтелект 3) розуміння емоцій 4) контроль емоцій 5) розуміння своїх емоцій 6) контроль своїх емоцій 7) розуміння чужих емоцій 8) контроль своїх емоцій 9) контроль експресії	Внутрішньо особистий

Серед основних методів аналізу, що використовувались у роботі: кореляційний аналіз та перевірка гіпотез про середні, а також було проведено аналіз надійності та вказані описові статистики.

2.3 Аналіз надійності даних за обраними методиками.

Перед проведенням основного аналізу даних, отриманих при проведенні дослідження, ми провели початкову оцінку цих даних. За результатом аналізу надійності було встановлено, що шкала Задоволеність шлюбом має високий рівень надійності (Омега Макдональда = 0.909). Для опитувальника емоційного інтелекту «ЕмІн» Люсіна було отримано високий рівень надійності за всіма шкалами, окрім лише шкали Контроль експресії. (Омега Макдональда = 0.677).

Розподіли виявились нормальними для всіх шкал, окрім шкали Задоволеність шлюбом.

Таблиця 2.3 - Аналіз надійності та перевірка розподілів на нормальність за шкалою задоволеності шлюбом та опитувальником емоційного інтелекту «ЕмІн» Люсіна

	Омега Макдональда	Критерій Шапіро- Вілکا W	p-рівень Шапіро- Вілка	Розподіл
Задоволеність шлюбом	0.909	0.911	< .001	не нормальний
Розуміння чужих емоцій	0.809	0.973	0.136	нормальний
Управління чужими емоціями	0.765	0.974	0.149	нормальний
Розуміння своїх емоцій	0.788	0.981	0.382	нормальний
Управління своїми емоціями	0.795	0.981	0.370	нормальний

Контроль експресії	0.677	0.973	0.144	нормальний
Міжособистісний EI	0.853	0.975	0.165	нормальний
Внутрішньоособистісний EI	0.868	0.987	0.674	нормальний
Розуміння емоцій	0.859	0.978	0.266	нормальний
Управління емоціями	0.835	0.980	0.342	нормальний

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження мало на меті встановити вплив емоційного інтелекту подружжя на рівень задоволеності шлюбом у осіб з різним стажем сімейного життя. Дослідження було проведено на базі соціальних мереж Facebook та Instagram серед користувачів, що мають шлюбні стосунки від 3 місяців до 26 років, з яких 32 особи мають стаж сімейного життя до 10 років включно, а 37 осіб перебувають у шлюбі 11 років і більше. Процедура дослідження проводилась в он-лайн форматі. Весь матеріал надавався учасникам єдиним блоком, в першу чергу був представлений демо-блок із питаннями, що стосувалися соціально-демографічної інформації, далі була представлена методика на встановлення рівня задоволеності шлюбом та методика діагностики емоційного інтелекту.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЕМОЗВ'ЯЗКУ ЗАДОВОЛЕНІСТІ ШЛЮБОМ З ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У ПОДРУЖЖЯ З РІЗНИМ СТАЖЕМ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

3.1 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Оскільки нашою метою є виявлення динаміки зв'язків між задоволеністю шлюбом та емоційним інтелектом в залежності від стажу сімейного життя в подальшому ми дослідили відмінності між групою тих, хто знаходиться в шлюбі до 10 років включно в шлюбі (37 осіб) та від 11 і більше років (32 особи).

Порівняння віку досліджуваних з обох груп можна побачити на рис 3.1

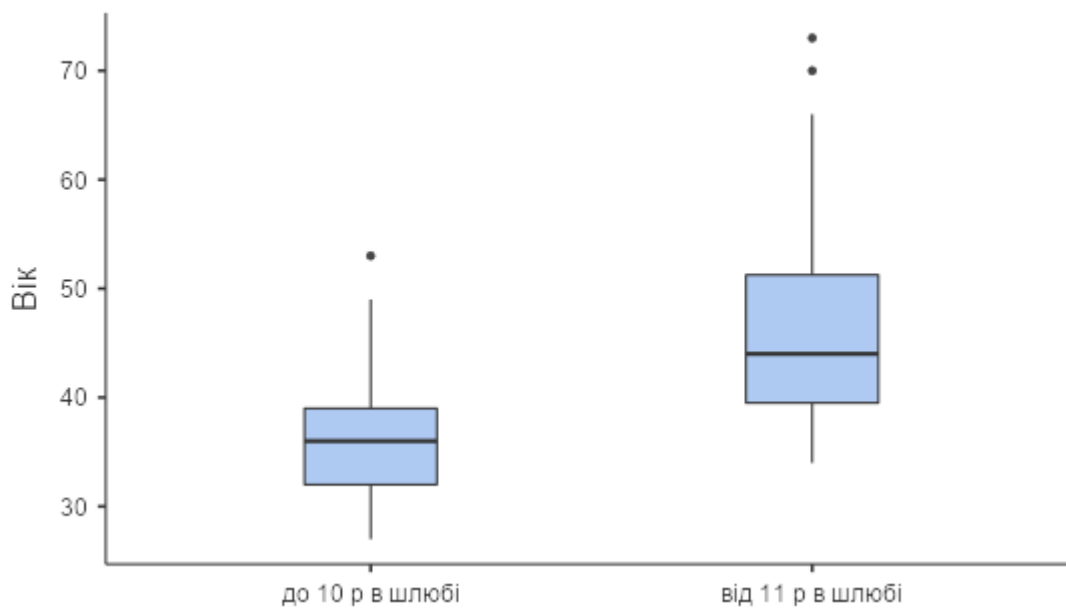

Рис. 2.1 – Коробкові діаграми для віку досліджуваних в кожній з груп по тривалості шлюбу

Не було встановлено достовірних відмінностей між цими групами як за шкалою задоволеності в шлюбі, так і за шкалами опитувальника емоційного інтелекту «ЕМІн» Люсіна.

Таблиця 3.2 - Перевірка гіпотез про середні між групою тих, хто знаходиться до 10 р в шлюбі та від 11 р в шлюбі

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	p-рівень	Альтернативна гіпотеза
Задоволеність шлюбом	U-критерій Манна-Уїтні	472		0.108	до 10 р в шлюбі \neq від 11 р в шлюбі
Розуміння чужих емоцій	t-критерій Стьюдента	0.8194	68.0	0.415	до 10 р в шлюбі \neq від 11 р в шлюбі
Управління чужими емоціями	t-критерій Стьюдента	1.9758	68.0	0.052	до 10 р в шлюбі \neq від 11 р в шлюбі
Розуміння своїх емоцій	t-критерій Стьюдента	0.0778	68.0	0.938	до 10 р в шлюбі \neq від 11 р в шлюбі
Управління своїми емоціями	t-критерій Стьюдента	0.5525	68.0	0.582	до 10 р в шлюбі \neq від 11 р в шлюбі
Контроль експресії	t-критерій Стьюдента	-1.0716	68.0	0.288	до 10 р в шлюбі \neq від 11 р в шлюбі
Міжособистісний емоційний інтелект	t-критерій Стьюдента	1.5891	68.0	0.117	до 10 р в шлюбі \neq від 11 р в шлюбі
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	t-критерій Стьюдента	-0.1565	68.0	0.876	до 10 р в шлюбі \neq від 11 р в шлюбі
Розуміння емоцій	t-критерій Стьюдента	0.5000	68.0	0.619	до 10 р в шлюбі \neq від 11 р в шлюбі
Управління емоціями	t-критерій Стьюдента	0.7011	68.0	0.486	до 10 р в шлюбі \neq від 11 р в шлюбі

Можемо лише припускати, що в групі, котра знаходиться в шлюбі менше 10 років рівень управління чужими емоціями вище (t-критерій Стьюдента = 1.9758, $p = 0.052$).

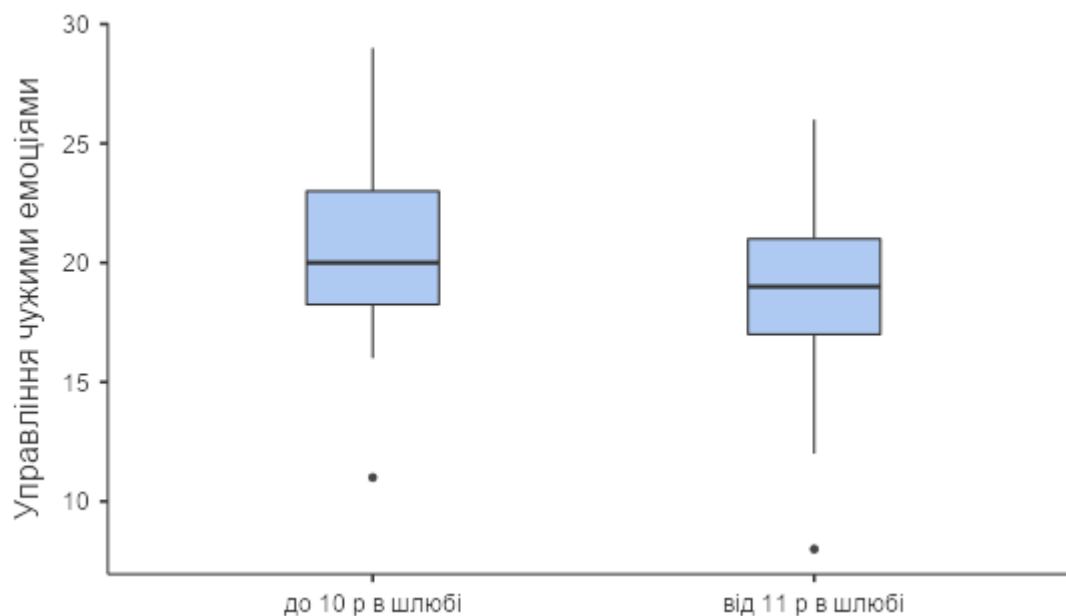

Рис. 3.2 - Діаграма для шкали Управління чужими емоціями в групах, утворених по тривалості перебування в шлюбі

Середні показники в групах візуально представлені на Рис 3.3

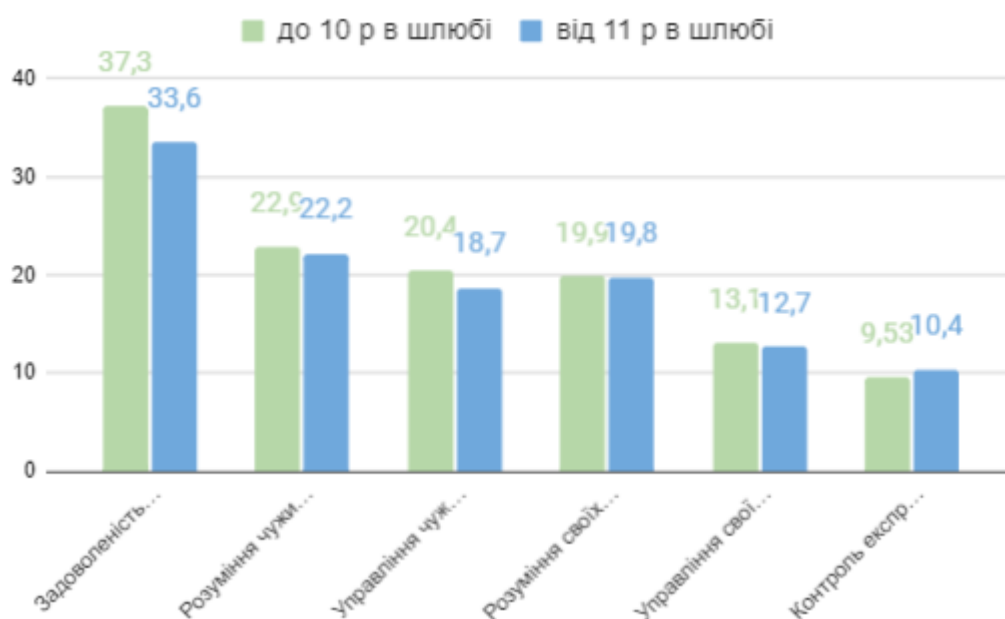

Рис - 3.3 Діаграми для шкали задоволеність шлюбом і основних шкал опитувальника емоційного інтелекту «ЕмІн» Люсіна

На основі аналізу даних, наведених в Таблиці 3.3 було виявлено, що задоволеність шлюбом позитивно корелює зі шкалами: Управління своїми емоціями та підсумовуючими шкалами Внутрішньоособистісний емоційний інтелект та Управління емоціями.

Таблиця 3.3 - Кореляційні зв'язки між задоволеністю шлюбом та результатом збору анкетних даних зі шкалами опитувальника емоційного інтелекту «ЕМІн» Люсіна

		Задоволеність шлюбом	Вік	К-ть років в шлюбі	Різниця в віці з партнером	К-ть дітей
Задоволеність шлюбом	коэф. Спірмена	—	-0.136	-0.242 *	-0.267	-0.179
	p	0.571	0.076	0.094	0.981	0.653
Управління чужими емоціями	коэф. Спірмена	0.159	-0.190	-0.258 *	0.017	-0.048
	p	0.189	0.116	0.031	0.906	0.693
Управління своїми емоціями	коэф. Спірмена	0.300 *	-0.132	-0.228	-0.187	0.010
	p	0.012	0.277	0.058	0.179	0.935
Міжособистісний емоційний інтелект	коэф. Спірмена	0.127	-0.303 *	-0.295 *	0.031	-0.090
	p	0.296	0.011	0.013	0.823	0.459
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	коэф. Спірмена	0.255 *	-0.035	-0.138	-0.171	0.099
	p	0.033	0.773	0.255	0.222	0.415
Управління емоціями	коэф. Спірмена	0.278 *	-0.102	-0.148	-0.135	0.066
	p	0.020	0.400	0.221	0.334	0.586

Кількість років, проведених в шлюбі, негативно корелює зі шкалами: Управління чужими емоціями, Міжособистісний емоційний інтелект, а також зі шкалою Задоволеність шлюбом.

Вік негативно корелює зі шкалою Міжособистісний емоційний інтелект

А різниця в віці з партнером потенційно може мати негативну кореляцію з задоволеністю шлюбом.

Інших кореляцій між шкалами не встановлено.

Для встановлення чинників, що впливають на задоволеність шлюбом в групах з різним стажем шлюбу, ми розділили вибірку на дві частини, в залежності від тривалості шлюбу і досліджували кожні з цих частин окремо. До 10 років включно в шлюбі – 37 досліджуваних, від 11 років в шлюбі – 32 досліджуваних.

Спершу ми дослідили взаємозв'язки на досліджуваних, котрі знаходяться менше 10 років в шлюбі.

Серед анкетних даних ми збирали інформацію щодо віку, кількості років в шлюбі, різниці в віці з партнером та з кількістю дітей, проте не було встановлено кореляцій задоволеності шлюбом з цими характеристиками.

Проте не було встановлено жодних кореляційних зв'язків між рівнем задоволеності шлюбом та результатом збору анкетних даних.

Таблиця 2.4 - Кореляційні зв'язки задоволеності шлюбом з результатом збору анкетних даних на підгрупі тих, хто знаходиться до 10 років в шлюбі

		Задоволеність шлюбом
Задоволеність шлюбом	коэф. Спірмена	—
	p	—
Вік	коэф. Спірмена	-0.003
	p	0.985
К-ть років в шлюбі	коэф. Спірмена	-0.129
	p	0.448
Різниця в віці з партнером	коэф. Спірмена	-0.248
	p	0.212
К-ть дітей	коэф. Спірмена	-0.212
	p	0.209

Досліджуючи кореляційні зв'язки Задоволеності шлюбом з емоційним інтелектом на групі тих, хто знаходиться до 10 років в шлюбі, ми встановили, що задоволеність шлюбом має позитивні кореляції зі шкалами: Розуміння своїх емоцій, Управління своїми емоціями, Контроль експресії, а також і з інтегральними шкалами: Внутрішньоособистісний емоційний інтелект, Розуміння емоцій та Управління емоціями.

Таблиця 3.4 - Кореляційні зв'язки між задоволеністю шлюбом та результатом збору анкетних даних зі шкалами опитувальника емоційного інтелекту «ЕмІн» Люсіна на підгрупі тих, хто знаходиться до 10 років в шлюбі

		К-ть років в шлюбі	К-ть років різниці з партнером	К-ть дітей
	Задоволеність шлюбом	Вік		

Розуміння чужих емоцій	коэф. Спірмен а	0.155	- 0.17 1	-0.234	0.015	- 0.07 3
	р	0.359	0.31 3	0.163	0.941	0.66 8
Управління чужими емоціями	коэф. Спірмен а	0.192	0.10 3	-0.059	0.017	0.07 1
	р	0.255	0.54 5	0.729	0.934	0.67 4
Розуміння своїх емоцій	коэф. Спірмен а	0.441 **	0.16 3	-0.246	-0.164	0.19 9
	р	0.006	0.33 6	0.142	0.413	0.23 7
Управління своїми емоціями	коэф. Спірмен а	0.608 ***	0.19 9	-0.242	-0.212	- 0.09 3
	р	< .001	0.23 9	0.149	0.287	0.58 5
Контроль експресії	коэф. Спірмен а	0.551 ***	0.24 7	0.037	-0.178	0.18 4
	р	< .001	0.14 1	0.827	0.373	0.27 5
Міжособистісний емоційний інтелект	коэф. Спірмен а	0.195	- 0.11 8	-0.166	0.026	- 0.04 1

	p	0.247	0.48	8	0.326	0.897	0.81
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	коэф. Спірмена	0.599 ***	0.25	4	-0.175	-0.194	0.16
	p	< .001	0.13	0	0.301	0.332	0.33
Розуміння емоцій	коэф. Спірмена	0.389 *	0.03	3	-0.252	-0.085	0.12
	p	0.017	0.84	6	0.132	0.673	0.47
Управління емоціями	коэф. Спірмена	0.564 ***	0.24	0	-0.049	-0.210	0.10
	p	< .001	0.15	3	0.771	0.294	0.54

Не було встановлено відмінності між тими, у кого перший та не перший шлюб. (перший шлюб – 20 осіб, не перший – 17).

Потенційно може мати місце відмінність в тому, що жінки менш задоволені шлюбом ніж чоловіки.

Таблиця 3.5 Перевірка гіпотез про середні для шкали Задоволеність шлюбом на групі тих, хто менше 10 років в шлюбі

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	p-рівень	Альтернативна гіпотеза
Задоволеність шлюбом	t-критерій Стьюдента	-0.556	35.0	0.582	Перший шлюб \neq не перший
Задоволеність шлюбом	t-критерій Стьюдента	-1.49	35.0	0.073	Жінки < чоловіки

Не було встановлено відмінності в задоволеності шлюбом в групах за кількістю дітей.

Таблиця 3.6 Порівняння рівня задоволеності в групах по кількості дітей (жодної, одна, дві), Критерій Крускала Волліса серед тих, хто до 10 років в шлюбі

	χ^2	df	p
Задоволеність шлюбом	4.96	2	0.084

На групі тих, хто знаходиться від 11 років в шлюбі також не було встановлено кореляційних зв'язків з відомостями, отриманими з анкетних даних.

Проте припускаємо, що на більшій вибірці може мати місце негативна кореляція різниці в віці з партнером з задоволеністю в шлюбі (коэф. Спірмена = - 0.361, $p = 0.083$), тобто чим більша різниця в віці з партнером, тим менша задоволеність шлюбом.

Таблиця 3.7 Кореляційні зв'язки задоволеності шлюбом з результатом збору анкетних даних на підгрупі тих, хто знаходить від 11 років в шлюбі

		Задоволеність шлюбом
Вік	коэф. Спірмена	-0.034
	p	0.854
Років в шлюбі	коэф. Спірмена	-0.145
	p	0.429
Різниця в віці з партнером	коэф. Спірмена	-0.361
	p	0.083
К-ть дітей	коэф. Спірмена	-0.056
	p	0.761

Стосовно кореляцій з емоційним інтелектом, не було встановлено кореляційних зв'язків задоволеності шлюбом з опитувальником емоційного інтелекту «ЕМІн» Люсіна на підгрупі тих, хто знаходиться від 11 років в шлюбі.

Можемо лише припускати про негативну кореляцію з контролем експресії (коэф. Спірмена = -0.312, p = 0.082): чим вищий контроль експресії, тим нижча задоволеність шлюбом.

Таблиця 3.8 Кореляційні зв'язки між задоволеністю шлюбом та результатом збору анкетних даних зі шкалами опитувальника емоційного інтелекту «ЕМІн» Люсіна на підгрупі тих, хто знаходить від 11 років в шлюбі

				К-ть років в шлюб і	К-ть років різниці з партнером	К-ть дітей
		Задоволеність шлюбом	Вік			

Розуміння чужих емоцій	коэф. Спірмен а	-0.087	- 0.25 0	-0.236	-0.069	0.07 9
	р	0.636	0.16 7	0.194	0.749	0.66 7
Управління чужими емоціями	коэф. Спірмен а	0.066	- 0.38 7 *	-0.386 *	0.048	- 0.02 5
	р	0.721	0.02 9	0.029	0.822	0.89 2
Розуміння своїх емоцій	коэф. Спірмен а	-0.122	- 0.30 4	-0.371 *	-0.225	- 0.06 8
	р	0.505	0.09 1	0.036	0.290	0.71 0
Управління своїми емоціями	коэф. Спірмен а	-0.062	- 0.47 7 **	-0.471 **	-0.220	0.10 3
	р	0.735	0.00 6	0.006	0.302	0.57 5
Контроль експресії	коэф. Спірмен а	-0.312	- 0.31 8	-0.314	0.047	- 0.16 2
	р	0.082	0.07 6	0.081	0.828	0.37 5
Міжособистісний емоційний інтелект	коэф. Спірмен а	-0.036	- 0.43 0 *	-0.390 *	0.000	0.02 8

	p	0.843	0.014	0.027	0.999	0.880
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	коэф. Спірмена	-0.185	-0.473 **	-0.526 **	-0.160	0.018
	p	0.310	0.006	0.002	0.454	0.924
Розуміння емоцій	коэф. Спірмена	-0.141	0.352 *	-0.391 *	-0.156	-0.024
	p	0.442	0.048	0.027	0.466	0.898
Управління емоціями	коэф. Спірмена	-0.113	0.497 **	-0.473 **	-0.106	0.014
	p	0.539	0.004	0.006	0.621	0.938

На групі від 11 років багато негативних кореляцій к-ті років в шлюбі з емоційним інтелектом, проте ті ж кореляції встановлені і з віком, тому скоріше за все причина в віці.

Не було встановлено відмінностей між тими, хто має до 1 дитини (12) та від двох і більше (20 осіб).

Не було встановлено відмінності у задоволеності шлюбом між тими, для кого це перший та не перший шлюб, між чоловіками та жінками.

Таблиця 3.9 Перевірка гіпотез про середні для шкали Задоволеність шлюбом на групі від 11 років шлюбу

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	р-рівень	Альтернативна гіпотеза
Задоволеність шлюбом	t-критерій Стьюдента	0.370	30.0	0.714	до 1 дитини \neq від 2 дітей
Задоволеність шлюбом	t-критерій Стьюдента	0.151	30.0	0.881	перший шлюб \neq не перший шлюб
Задоволеність шлюбом	t-критерій Стьюдента	-0.784	30.0	0.439	чоловіки \neq жінки

3.2 Практичні рекомендації

Сімейним парам на стадії адаптації та пристосування для збільшення ступеню задоволеності шлюбом слід приділяти увагу розвитку емоційного інтелекту, а саме розвивати розуміння своїх емоцій та емоцій партнера, контроль емоцій та контроль зовнішнього прояву емоцій.

За результатами дослідження було встановлено, що саме така складова частина емоційного інтелекту, як розпізнавання та контроль власних емоцій, спосіб висловлення впливає на рівень задоволеності шлюбом. Тому для покращення рівня задоволеності стосунками в шлюбі можна рекомендувати до використання практику уважності (Mindfulness). Тренування своєї уважності та фокусування на моменті тут і тепер, дозволяє розвивати емоційну свідомість. А усвідомлення своїх емоційних станів розвиває здатність до контролю, керування та використання своїх емоцій та почуттів. Саме вміння бути уважним до себе, до власних емоційних станів, аналізувати причини їх виникнення та можливості впливу та корекції, дозволяє людині зрозуміти та впливати на емоції партнера. Це проявляється у співчутливому

підключенні партнерів та здатності до емпатії в стосунках, дає змогу встановити міжособистісний контакт та підтримувати партнера.

Одним з методів емпатичного спілкування, що допоможе досягнути взаєморозуміння між партнерами та зменшить ризик виникнення конфліктних ситуацій є метод Ненасильницького спілкування (ННС). Це простий метод який включає в себе наступні кроки: спостереження, почуття, потреби, запити.

За допомогою ННС можливо знайти такий спосіб спілкування для партнерів, щоб отримати те, що дійсно має значення для них без насильства, приниження, звинувачення, примусу або погроз. Цей метод є корисним для вирішення конфліктів, встановлення контактів та порозуміння між партнерами, для того щоб жити свідомими життям тут і зараз, орієнтуючись на власні потреби та потреби інших.

Для застосування ННС, в першу чергу важливо визначити спостереження, які спонукають відчувати потребу щось казати. Це повинні бути суто фактичні спостереження, без наявності судження або оцінки. Подалі людина визначає відчуття, яке викликає у неї це спостереження, або можливо припустити, що саме відчуває інша людина і запитати, чи це припущення вірне. Наступним кроком є визначення потреби, що спричинила це відчуття. Відомо, що коли наші потреби задовольняються, ми переживаємо щасливі почуття, та неприємні, коли це не так. Завершальним кроком застосування методу є запит та відповідь, яка дія може задовольнити щойно визначену потребу.

Через спостереження, усвідомлення почуттів та потреб та вираження їх у формі прохання ненасильницьке спілкування сприяє розвитку емоційного інтелекту та впливає на якість відносин між партнерами та задоволеність шлюбом.

Висновки до розділу 3

При дослідженні взаємозв'язку задоволеності шлюбом зі складовими компонентами емоційного інтелекту було встановлено, що на всій вибірці Задоволеність шлюбом позитивно корелює зі шкалами: Управління своїми емоціями та підсумовуючими шкалами Внутрішньоособистісний інтелект та Управління емоціями. Кількість

років проведених в шлюбі негативно корелює зі шкалами: Управління чужими емоціями та Міжособистісний інтелект та шкалою Задоволеності шлюбом. Вік респондентів негативно корелює зі шкалою Міжособистісний емоційний інтелект. Різниця в віці між партнерами потенційно може негативно корелювати з задоволеністю шлюбом.

На групі до 10 років в шлюбі, ми встановили, що задоволеність шлюбом має позитивні кореляції зі шкалами: Розуміння своїх емоцій, Управління своїми емоціями, Контроль експресії, а також і з інтегральними шкалами: Внутрішньоособистісний емоційний інтелект, Розуміння емоцій та Управління емоціями.

На групі від 11 років багато негативних кореляцій кількості років в шлюбі з емоційним інтелектом, проте ті ж кореляції встановлені і з віком, тому скоріше за все причина в віці.

Гіпотеза дослідження не підтвердилась, тобто зі збільшенням стажу сімейного життя взаємозв'язок задоволеності шлюбом та емоційного інтелекту слабшає.

ВИСНОВКИ

Аналіз різних визначень та інтерпретацій поняття задоволеності шлюбними відносинами, показав, що хоча, серед психологів та науковців немає однастайності щодо понятійного апарату задоволеності шлюбними відносинами, нами було визначено поняття «задоволеності шлюбними відносинами» як суб'єктивної оцінки кожного із подружжя успішності шлюбу в залежності від рівня задоволення власних потреб та очікувань від шлюбу. Крім того було виявлено, що рівень задоволеності шлюбом залежить від впливу певних груп факторів, таких як: мотиви вступу в шлюб, наявність та кількість дітей, стать, компліментарність подружжя, схожість очікувань, щодо рольового розподілу, вплив батьків кожного з подружжя.

А також було визначено, що задоволеність шлюбними відносинами відіграє ключову роль в забезпеченні сімейного благополуччя. Ми з'ясували, що подружжя на своєму життєвому шляху переживає певні стадії. Зокрема виділяють:- добатьківську стадію; - стадію репродуктивного батьківства; - стадію виховання дітей; – стадію зрілої сім'ї; - завершальну стадію. Кожна з них призводить до певних змін і змушує членів сім'ї постійно адаптуватися під нові умови життя, знаходити вихід із різних життєвих ситуацій та розвиватися.

Нами було досліджено, що морально-психологічні чинники сімейних стосунків безпосередньо впливають на психологічний клімат сім'ї. У свою чергу в подружніх парах з негативним психологічним кліматом сім'ї спостерігається постійні зіткнення інтересів, бажань та намірів шлюбних партнерів видалити сфери, що призводить до тривалих і сильних негативних емоцій і породжує велику незадоволеність шлюбними відносинами. Таким чином, ми дійшли до висновку, що знання та вміння використовувати теоретичну основу з таких питань, як задоволеності шлюбними стосунками, стадії та кризові періоди шлюбу, може дуже допомогти та значно полегшити роботу психологів та психотерапевтів при вирішенні проблем, що виникають у шлюбних стосунках, а також при проведенні корективних робіт з подружніми парами.

Емпіричне дослідження було проведено на базі соціальних мереж Facebook та Instagram серед користувачів, що мають шлюбні стосунки від 3 місяців до 26 років, з яких 32 особи мають стаж сімейного життя до 10 років включно, а 37 осіб перебувають у шлюбі 11 років і більше. Процедура дослідження проводилась в он-лайн форматі. Для перевірки гіпотези про те, що вплив емоційного інтелекту на задоволеність шлюбом посилюється зі збільшенням кількості років перебування у шлюбі, та вирішення поставлених завдань були використані такі методи дослідження: тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ) В. В. Століна, Т. А. Романовой, Г. П. Бутенко (1984); тест емоційного інтелекту (ЭМИн) Д. Люсіна (2009); також було використано опитування, у вигляді попереднього демо-блоку із питаннями, що стосувалися соціально-демографічної інформації

За даними емпіричного дослідження було встановлено, що емоційний інтелект подружжя та задоволеність шлюбом в парах до 10 років подружнього життя мають позитивний зв'язок за шкалами Розуміння своїх емоцій та Контроль емоцій та Контроль експресії, натомість у подружжя з стажем шлюбу більше 10 років зв'язків не виявлено.

Що свідчить про те, що емоційний інтелект подружжя відіграє більш значну роль в період адаптації і пристосування подружжя один до одного.

СПИСОК ВІКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Виховння Потенціалу сім'ї в сучасних умовах: тематичність державна Доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. - К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. - 144 с.
2. Альошина Ю.Є., Гозман Л.Я., Дубовская О.М. Соціально - психологічні методи дослідження подружніх відносин / Ю. Є.- М.: Изд-во Моск. Унів-та, 1987. - С. 78 - 90.
3. Альошина Ю.Є. Задоволеність шлюбом і взаємне сприйняття в подружніх парах з різним стажем спільного життя: Вісник МГУ. Серія 14. Психологія, ф 2, 1987. - С.10-16.
4. Альошина Ю.Є., Гозман Л.Я., Дубовська Є.М. Опитувальник «Спілкування в сім'ї»
5. Андреева Т.В. Психологія сучасної сім'ї. Монографія. - СПб.: Речь, 2005. - 436с.
6. Андреева Т.В. Сімейна психологія: Учб. посібник. - СПб.: Мова, 2004. - 244 с.
7. Андреева Т.В., Толстова А.В. Темперамент подружжя і сумісність в шлюбі // Освіта і психологія. Тез. науч. конф., 2005.- 436 с.
8. Антонов А.І., Медков В.М. Соціологія сім'ї. М.: Изд-во МГУ: Вид-во Міжнародного університету бізнесу і управління ("Брати Карич"), 1996. - 304с.
9. Антонов А.І. Мікросоціологія сім'ї (Методологія дослідження структур і процесів): Навч. посібник ... М.: Видавничий Дім "Nota Bene", 1998. С. 94-98
10. Артамонов С.В., Коростильова Л.А. ціннісні установки на шлюбні відносини і особливості їх становлення / С.В. Артамонов, Л.А. 80 Коростильова // Психологічні проблеми самореалізації особистості. - Вип. 6. - СПб., 2002.
11. Бойко В.В. Малодітна сім'я (соціально-психологічний аспект). - М.«Думка», 1988; - с.115.
12. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. - К.: МАУП, 2001. - 96с.
13. Бодалев А.А., Столін В.В. Сім'я в психологічній консультації. Досвід і проблеми психологічного консультування. - М.: В. шк .., 1989. - 276 с.
14. Васьківська С.В. Технологія консультативної взаємодії. // Практична психологія та соціальна робота. - 2008. - ф 6. - С. 1-21.
15. Вишемирський В.С. Вплив соціально-економічних характеристик сім'ї на показники рольової взаємодії та сімейного благополуччя подружжя // Матеріали науково-практичної конференції "Актуальні проблеми практичної психології" – Херсон, ПП, 2006 р. – 351 с. – С.253-256.
16. Волкова О.М., Трапезникова Т.М. Методичні прийоми діагностики подружніх відносин // Питання психології. - 1985. - ф5. - С. 13 - 116.
17. Голод С. І. Стабільність сім'ї: соціальний і демографічний аспекти. Л., 1984, - 201 с.
18. Головніва І.В. Зміна традиційних внутрісімейних ролей: Нові моделі поведінки та конфлікти // Практична психологія та соціальна робота. - 2006. - ф4. - С.12-16.
19. Григор'єва О.О. Узгодженість сімейних цінностей як показник зрілості подружжя: матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції / О.О. Григор'єва. - Волгоград, 2010 року.

- г20. Гришина Н.В. Психологія конфлікту: підручник для вузів/Н.В.Гришина. - СПб .: Пітер, 2000. - 464с. 81
21. Гурко Т. А .. Теоретичні підходи до вивчення трансформації інституту сім'ї // Соціологічне журнал. 2020. № 1. С. 31-54
22. Добриніна О.А. Проблема формування сприятливого соціальнопсихологічного клімату сім'ї. Автореф. дис. М., 1993. - с.16.
23. Дворецька Г. В. Соціологія: Навч. посібник. - Вид. 2-ге, перероб.и доп. - К .: КНЕУ, 2002. - 472 с.
24. Джелалі В.О. Психологія вирішенню конфліктів: Навчальний посібник / В.О. Джелалі. - Харків-Київ: Р. І. Ф., 2006. - 320 с.
25. Дружинін В. Н. Психологія сім'ї: 3-е вид. - СПб .: Пітер, 2006.- 176 с.
26. Дьяков С.І. Техніка застосування репертуарних решіток Дж. Келлі у дослідженні суб'єктності особистості. // Практична психологія та соціальна робота. - 2006. - № 3. - С. 39-47.
27. Ейдеміллер Е.Г., Юстицкіс В.Е. Психологія і психотерапія сім'ї. - 4-е изд. - СПб .: Пітер, 2008. - 672 с.
28. Єгорова О.В. Феномен задоволеності шлюбом: основні напрямки досліджень / О.В. Єгорова // Науковий електронний журнал «Психологічні дослідження», 2009.
29. Ємельянов С. М. Практикум з конфліктології. - 2-е вид., Доп. і перераб. - СПб .: Пітер, 2004. - 400с.
30. Зацепін, В. І. Сім'я. Соціально-психологічні та етичні проблеми: довідник / В. І. Зацепін (кер. Авт. Кол.), Л. М. Бучинська, І. Н. Гавриленко та ін. - К., 1989. - 261 с.
31. Іващенко А. С. Психологічні чинники міжособистісних стосунків у молодих подружніх парах / А. С. Іващенко. // Вісник Національної академії Державної ...автор: АС Іващенко 2012. - 72 с.
32. Каган В. Е. Вихователю про сексології. - М .: Педагогіка, 1991. - С. 27-34. 82
33. Карабанова, О.А. Психологія семейных отношений / О.А. Карабанова. – М.: СИОКПП, 2001. – 122с.
34. Карцева Л.В. Сім'я в суспільстві, що трансформується // Вісник МГУ. Секц. 18. 2004. № 1. С.27
35. Керіг К.П. Сімейний контекст: задоволеність шлюбом, батьківський стиль і мовна поведінка з дітьми / П.К. Керіг // Психологія сім'ї: збірник статей / уклад. Т.П. Гаврилова. - Москва: Питання психології, 2002. - С. 36-44.
36. Кісарчук З.Г., Єрмусевич О.І. Психологічна допомога сім'ї. Книга 1. Навчальний посібник (у 3 книгах). - К .: Главник, 2006. - 128 с.
37. Ковальов С.В. Психологія сімейних відносин. - М .: Педагогіка, 1987. - 160 с.
38. Кован Ф. А., Кован К. П. Взаємовідносини в подружній парі, стиль батьківського ... 1989. - С. 16-19.
39. Козловська Е. В. Тренінгові технології у формуванні психологічної готовності молодій сім'ї до самогармонізації / Е. В. Козловська // Соціальна робота і сучасність: теорія та практика : VI міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 трав. 2010 р. : тези доповіді. – К., 2010. – С. 121–122.

40. Кочарян Г.С., Кочарян А.С. Психотерапія розладів і подружніх конфліктів. М.: Медицина. 1994. - 224 с.
41. Кравець В.П. Психологія сімейного життя: [навч. посіб.] / В.П. Кравець. - Тернопіль, 1995. - 696с.
42. Кравченко А.І. Соціологія: Підручник для вузів. -М .;Академічний Проект, 2001. - 2-е изд., Перераб. і доп. - 508 с.
43. Крилова А.А., Якуніна В.А. Ананьївський читання-2001 / під ред. СПб .: СПбДУ. - 2001. - С. 207-208.
44. Кроник А.А, Кроник Е.А. У головних ролях: Ви, Ми, Він, Ти, Я. Психологія значимих відносин. -М .: Думка, 1989. -С.204. 83
45. Лобан. Н.А. Конфліктологія УМК - Мінськ .: Вид-во МГУ, 2008. Левицький В.Н. Психологія сімейних отношений.Рекомендації і тести. - К., 1991. - 67 с.
46. Мацковска М.С., Гурко Г.А. Молода сім'я в большом городе. (Соціологія в системі наукового управління суспільством) .- М .: Знание, 1986 - 48с.
47. Максимова Н.Ю. Сімейне консультування: навч.посіб. / Н.Ю. Максимова. - К .: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. - 304 с
48. Медкова Д. В. Сімейні цінності як об'єкт соціологічного аналізу / Д. В. Медкова // Ломоносовський читання - 2003. - Т. 2. - Доступно: <http://lib.socio.msu.ru/1/library>.
49. Нікішина В.Б. Василенко Т.Д. Психодіагностика в системі соціальної роботи. - М .: ВЛАДОС-ПРЕС, 2004. - 208 с.
50. Обозов М.М., Обозова О.М. Три підходи до дослідження психологічної сумісності / М.М. Обозов, А.Н. Обозова // Питання психології. - 1981. -№6. - С. 98-101.
51. Овчарова Р.В. Психологічний супровід батьківства. - М .: Изд-во Інституту Психотерапії, 2003. - 319 с.
52. Оліфірович Н.І., Зінкевич-Куземкино Т.А., Велента Т.Ф. Психологія сімейних криз. СПб., 2006. С.193-196.
53. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Є. Орбан-Лембрик. - К.: Академвидав, 2005. - 446 с. 27.
54. Пезешкиан Н. Тренінг семейных отношений. 33 и 1 форма партнерства / Носсарт Пезешкиан ; [пер. с нем.]. – 3-е изд. – М. : Институт позитивной психотерапии, 2009. – 288с.
55. Петрушин, С. В. Любов і інші людські стосунки / С. В. Петрушін.- 3- є вид., Испр. - СПб. : Мова, 2007. - 144 с. 84 56. Помиткіна Л.В. Психологія сім'ї: навч. п